

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur – oddělení českého jazyka a
literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE
Odras realismu ve vybraných dílech
Vítězslava Háška a K. V. Raška
(pokus o srovnání)

Vypracovala: Renata Novotná
Vedoucí práce: prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.
České Budějovice 2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 28. dubna 2017

.....

Renata Novotná

Poděkování:

Děkuji panu prof. PhDr. Miloši Zelenkovi, Dr.Sc., za odborné vedení, cenné rady, ochotu a pomoc při vypracování mé bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se bude zabývat přínosem vybraných děl V. Háčka a K. V. Raise a přiblíží venkovský život ve 2. polovině 19. stol, především pak realistický obraz v konkrétní podobě. Nastíní společensko - politické podhoubí prorůstání realismu do české literatury. Vzhledem k rozsahovému omezení práce bude vynechán kontext vlivů literatury světové. Práce se bude tedy pouze zabývat situací v české próze zmíněného období. V konkrétní podobě uvede komplexní rozbor povídky *Na statku a v chaloupce*. K ucelenějšímu obrazu na dobovou problematiku by mělo posloužit dílo K. V. Raise. Interpretace románu *Kalibův zločin* představí cestu k realistickému obrazu venkova v souvislosti s vpádem kapitalismu na vesnici, především s jeho destruktivními dopady na mezilidské vztahy.

Abstract

Bachelor thesis deals with the benefits of selected pieces written by V. Háček and K. V. Rais and it gives a sense of a way of living in the country in the 2nd half of 19th century, especially focused on a realistic picture in a specific form. It also outlines the social and political atmosphere of realism in growing into the Czech literature. The context of worldwide literature influences is omitted due to limitation of work range.

This work exclusively deals with Czech prose situation in aforementioned period of time. It specifically states a complex analysis of a story called *In a farmhouse and in a cottage*. The whole work by K. V. Rais should serve sufficiently to make the complete picture of contemporary issues. An interpretation of a novel called *Kalib's crime* introduces the way of realistic picture of living in the country related to invasion of capitalism especially with its destructive consequences on interpersonal relationship

OBSAH

1. Úvod	5
2. Realismus	6
2.1. Filosofické předpoklady realismu	6
2.2. Pojem realismus	6
2.3. Nástup realismu v české literatuře	7
3. Vesnický román a povídka	10
3.1. Povídka a román	10
3.2. Vesnická tematika v těchto žánrech	11
4. Vítězslav Hálek	13
4.1. Život	13
4.2. Dílo	13
4.3. Kritika	16
5. Karel Václav Rais	18
5.1. Život	18
5.2. Dílo	19
6. Na statku a v chaloupce	22
6.1. Obecná charakteristika	22
6.2. Děj	23
6.3. Příběhové nahodilosti	24
6.4. Hlavní jednající postavy	27
6.5. Výrazové prostředky	32
6.6. Závěrem... ..	34
7. Kalibův zločin	36
7.1. Obecná charakteristika	36
7.2. Děj	37
7.3. Hlavní jednající postavy	39
7.4. Výrazové prostředky	43
8. Porovnání	46
8.1. Resumé obou povídek	46
9. Závěr	48
10. Použitá literatura	49

1. ÚVOD

Daná bakalářská práce se zabývá dvěma významnými představiteli literatury 19. století – Vítězslavem Hálkem a K. V. Raisem. Tito autoři se neproslavili pouze svou činností literární, ale také činností vlasteneckou. Zvolila jsem si je pro jejich značný přínos české literatuře a společnosti vůbec. V jejich dílech se čtenář setkává s peripetemi a událostmi, které jsou aktuální i dnes, a proto je tedy důležité si odkaz obou výše zmíněných autorů připomenout.

V této práci se zaměřím na porovnání literární činnosti Vítězslava Hála a K. V. Raise, především pak jejich děl – *Na statku a v chaloupce* a *Kalibův zločin*. Nejdříve se však pozastavím u pojmu realismus a pokusím se objasnit jeho vliv na český venkov, především pak v románu a povídce. Dále ve své práci budu charakterizovat život a dílo obou autorů a na základě vybraných textů provedu typologii postav, zanalyzuji děj a zaměřím se na proměny českého venkova postupně devastovaného prorůstajícími kapitalistickými vztahy.

Práce je rozdělena do několika kapitol. První část zachycuje charakteristiku doby 19. století z pohledu realistického. Důležitou roli zde představují především dvě nově vznikající skupiny – ruchovci a lumírovci, které zasáhly do literární tvorby. Dále se práce zabývá románem a povídkou v obecném měřítku. Druhá část se věnuje Vítězslavu Hálkovi. Vedle popisu důležitých událostí autorova života se tato kapitola bude zabývat i charakteristikou jeho díla. Třetí část se věnuje druhému autorovi – K. V. Raisovi. Tato kapitola opět obsahuje stručný popis života autora a charakteristiku jeho díla. V předposlední části práce budu provádět rozbor dvou děl – povídky *Na statku a v chaloupce* a románu *Kalibův zločin*. Při rozboru jmenovaných próz vycházím především z vlastní interpretace a četby. Závěr práce obsahuje porovnání obou děl a pokus o rozuzlení otázky, kdo je vlastně hegemonek venkovských tradic.

2. REALISMUS

2.1. Filosofické předpoklady realismu

Druhá polovina 19. století se vyznačovala rozmachem přírodních a technických věd, například Darwinova evoluční teorie, vynález dynamu, prudký vzestup průmyslové výroby, důraz na rozum a exaktní vědy. Francouzský filozof a sociolog August Comte prosazoval pozitivní filosofii – skutečnost lze dokázat pouze smysly a zkušeností. Založil vědu sociologii, která se zabývala společností. V této době začali spisovatelé studovat nitro člověka podle zásad exaktních věd. Realisticky orientovaní autoři například věřili, že lidská duše je determinována dědičností, výchovou nebo prostředím. Tento determinismus se postupně vyvinul v naturalismus. Pojímal člověka jako oběť vlastních citů a tužeb, od jejichž vlivu se nedovede osvobodit. Román měl být výkladem lidského života, například francouzský teoretik Emil Zola nazval tento druh románu jako experimentální. Ve 2. polovině 19. století vznikl realismus, který čerpal názory z těchto filosofických a vědeckých snah.

2.2. Pojem realismus

Umělecký směr, který se snaží o pravdivé zobrazení skutečnosti. Nabyl naprosté převahy nad romantismem a zasáhl pronikavě do literárního světa. Objevoval se již v době romantismu, proto některá díla světových autorů (např. Puškina) mají i realistické prvky. Krize směru, který opěvoval lásku a přírodu, nastala ve chvíli, kdy umělec poznal, že nestačí hledat jen ideály mimo skutečnost. Zastánci požadovali všestranné studium společenského života, vybírali fakta, volili hrdiny, uplatňovali typizaci. Autor se díla přímo neúčastnil, stál mimo něj. Název realismus pochází z latinského *realis* – věcný, skutečný. Snahou bylo upozorňovat na nedostatky a křivdy ve společnosti, odtud pojem kritický realismus. Ten se objevuje až v 80. letech 19. století, kdy jsou autoři otevřenější k sociálním problémům. Realismus se uplatnil především v literatuře a to nejen v české, je patrný i v hudbě (např. G. Verdi) a výtvarném umění (např. Karel Purkyně a Gustav Courbet).¹

Zdeněk Nejedlý rozděluje dva druhy realismu. První jako umění, které má blíže k symbolickému a jinému nerealistickému umění. Druhý jako neumění, nemohoucnost. Zmiňuje, že pro umělce je daleko jednodušší přiklonit se k expresionismu, futurismu či

¹ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. Praha, 2. vyd., Československý spisovatel, 1984.

jinému směru než k realismu. Měl by být pokrokový a nevracet se do minulosti. Autor však nemínil vzdát se klasiků, naopak, spisovatelé by z nich měli čerpat a dát jim trvalý a nepomíjivý výraz. Důležité je také bojovat za socialistický realismus, který pomáhá k nové budoucnosti. Umění jako takové nemůže být kopií skutečnosti, uplatňuje se fantazie a představivost. Podává informace umělcovými očima a jeho zkušeností.

Národní realismus – všechno umění našich klasiků, které se řadí k vrcholům české literatury. K této tvorbě se i v dnešní době stále vracíme a je pro nás inspirací.

Morální realismus – příkladem je realismus ruských klasiků. Rozsáhlé a srdcervoucí romány, například *Vojna a mír*.²

Realismus si však často libuje ve zlu a ošklivosti, nežli v kráse a dobru. Tento problém se ale netýká pouze tohoto směru. Pravděpodobně je to způsobeno umělcovým vkusem, názory nebo náboženským zaměřením. Jestliže má autor skutečně zobrazit poměry, ke kterým na vesnici či ve městě dochází, musí poukázat i na stinnou stránku obyvatel. Tento problém lze vyřešit jednoduše. Buď spisovatel poukáže na něco nepěkného, ale pravdivého, nebo půjde proti prvnímu přikázání, tj. pravdě. Či míra ošklivosti není o nic větší nežli ve skutečnosti. Realismus tedy není dán osobní zkušeností umělce, historickou pravdivostí a ani se nezakládá výhradně na pravdě. Základem je pravdivost obrazu. Důležité je také snoubení psychologie a skutečnosti, avšak není dobré nechávat se klamat fantazií uměleckého díla. Autor článku také upozorňuje na vzrůstající nudu, která může nastat vykreslováním detailních podrobností. Dalším rizikem realistického díla je mechanické hromadění pravdivých podrobností, které ještě nemusí dohromady dávat správný celek. Spisovatelé si musí dávat pozor, aby splnily všechny náležitosti, které dílo realistického směru vyžaduje.³

2.3. Nástup realismu v české literatuře

Literatura šedesátých let se vyznačovala uklidněním. Hálek, Neruda a Světlá se vyhranili ve své umělecké tvorbě. Literární boje utichaly, Mayer předčasně zemřel a Barák přestal psát poezii. Oživení nastalo až po zavedení rakousko-uherského dualismu (1867). Objevovaly se mohutné celonárodní manifestace, sílila politická perzekuce. Velkolepou událostí za národní samostatnost se stalo položení základního kamene

² NEJEDLÝ, Zdeněk. *O realismu pravém a nepravém: Z dějin českého myšlení o literatuře 2*. Praha, nakl. Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002.

³ HOSTINSKÝ, Otakar. *O realismu uměleckém: Čítanka českého myšlení o literatuře*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1976.

Národního divadla roku 1868. Lidé se sdružovali v „táborech“ a vyhlášovaly radikální požadavky proti útlaku, perzekuci a daním. Snahou bylo mimo jiné i zavedení všeobecného volebního práva. Projevy nespokojenosti se objevovaly jak na venkově, tak ve městech. Do popředí se dostávalo také dělnictvo. Byl založen časopis *Dělník a Dělnické listy*, jejichž prvním redaktorem byl Josef Barák.⁴

V osmdesátých letech postihla literaturu hluboká krize, která se rozrůstala od let sedmdesátých. Umocnil se protiklad mezi buržoazií a proletariátem, zároveň se prohloubil i rozpor mezi demokratickým hnutím, jehož činnost nebyla organizována. V roce 1886 vychází ve vědeckém časopise *Atheneum* Jana Gebauera stať *Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královédvorského a Zelenohorského*, která vyvolá velký rozruch. Pochybuje o pravosti obou památek a volá po jejich přezkoumání. Ještě před Gebauerem vystoupil s pochybností o skutečnosti *RKZ* Antonín Vašek, otec Petra Bezruče. Spor rozdělil českou kulturní veřejnost na dva zneprátelené tábory. Generace mladých realistických vědců začala s velkým zápalem přehodnocovat dosavadní stav vědních oborů. Objevovaly se i snahy encyklopedické – začalo vydávání *Ottova slovníku naučného*. Časopis *Čas* založený J. Herbenem roku 1886 sloužil jako reformní realistický program zaměřený na vědu, politiku a společenský život. Cílem bylo, aby literární díla řešila problémy života. Narostla sociální kritika, přezkoumávaly se dosavadní národní ideály a společenské otázky. Realismus se útočně postavil proti romantismu. Tomáš Garrigue Masaryk nastínil, že český národ trpí konzervatismem, stísněnými obzory a orientuje se na Německo. Pociťoval nutnost přizpůsobit náš program světovému. Vedoucí ideu dějin spatřoval u Husa a českých bratří. Podle Masaryka navazovalo české národní obrození na tento odkaz reformace. Odmítal slavjanofilství jako zpátečnický směr podporující absolutismus a zdar Velké říjnové revoluce.⁵

Objevují se dvě výrazné skupiny, které zasáhly do literární tvorby – lumírovci a ruchovci. Lumírovci společně s realisty zdůrazňují tendenčnost v umění. Účinku se má dosahovat přímým pozorováním a zobrazováním skutečnosti. Realisté se zabývali studováním životního prostředí, jak dokazují národopisné studie Jana Herbena a Terezy Novákové. Realistický detail však vedl k drobnokresbě, k zobrazování vymezených úseků skutečnosti, proto nelze v české literatuře hovořit o plném realismu. Jde pouze o

⁴ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

⁵ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

uplatnění některých jeho prvků. Důsledněji se projevil ve vědecké a naukové činnosti. V osmdesátých letech stále převládají počtem i hodnotou básnické útvary nad prózou. Méně se vyvíjely romány, které byly nositeli realistických tendencí, naopak historická tematika zaznamenala progres. Literatura se stávala „svědomím“ národa. Básník byl jakýmsi věštcem, který předjímal nadcházející události. Tyto představy najdeme v epice a lyrice Svatopluka Čecha a Elišky Krásnohorské, ale do určité míry i u J. V. Sládka a Jaroslava Vrchlického v jejich politické lyrice. Dožívá stále byronská povídka (A. Heyduk). Vzrůstá zájem o český venkov, zděšený po Němcové a Hálkovi. Karolína Světlá zobrazuje ve svých ještědských románech obětavost ženy ve společnosti a mravní čistotu. Odlišnou podobu venkova popisuje Josef Holeček v mohutné epepeji *Naši*. Problematiky města a průmyslové oblasti se dotkl Jakub Arbes v románě *Štrajchpuhlíci*. V dramatu dominuje historická tragédie a měšťanská veselohra – L. Stroupežnický – *Naši furianti*.⁶

Do realistického vědeckého hnutí významně přispěl estetik a teoretik Otakar Hostinský, požadoval soulad mezi básnickým textem a dramatickou složkou (režií a hereckými výkony). Formuloval teoretické zásady, zdůraznil ideovost a umění, které je typické pro národ. V díle *O realismu uměleckém* (1890) poukázal na to, že české prozódii nevyhovuje časomíra a požadoval pro zobrazování realistickou metodu. Spory se tvořily mezi krásou a pravdou, přičemž pravdu reprezentoval realismus. Dále si všímal typizace životní reality a jejího uměleckého zobrazení. Jako T. G. Masaryk podržoval tvorbu národním a společenským úkolům. Snahou bylo opět pozvednout naši literaturu mezi světové literatury.⁷

⁶ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

⁷ HOSTINSKÝ, Otakar. *O realismu uměleckém: Čítanka českého myšlení o literatuře*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1976.

3. VESNICKÝ ROMÁN A POVÍDKA

3.1. Povídka a román

Povídka je krátký až středně dlouhý epický žánr, patřící do prózy. Obvykle má jednoduchý příběh bez odboček, je kratšího rozsahu než román. Nezachycuje život jako celek, ale pouze jeho část. Charaktery postav se nemění, nevyvíjí se. Většinou končí pointou. Kompozice je převážně chronologická. Historie povídky sahá do dob vypravěčské tradice, ale jako žánr ji datujeme do 19. století. Ve 20. století patřila k nejrozšířenějším žánrům, mohla rychle ovlivňovat, nedala takovou práci na napsání jako román. První povídky se objevily v *Dekameronu* od Giovanniho Boccaccia. V období renesance vzniklo dílo *Canterburské povídky* od Geoffreyho Chaucera. Jedním z významných autorů detektivních povídek je Edgar Allan Poe. Mezi české autory, kteří se povídce s oblibou věnovali, patří např. Jan Neruda, Božena Němcová, K. V. Rais, ve 20. století Karel Čapek a mnoho dalších.

Román je dlouhý epický žánr, patřící do prózy. Jedná se o smyšlené vyprávění, má mnoho dějových odboček, zachycuje různá prostředí a osudy více postav, které se vyvíjí. Na rozdíl od povídky či novely je delšího rozsahu, má více hlavních a řadu vedlejších postav. Časté jsou též úvahové a popisné pasáže, které prokládají celý příběh. Samotný pojem pochází z francouzského *conte roman* – vyprávění v románském jazyce. Za počátky novodobého románu může čtenář považovat dílo F. Rabelaise z první poloviny 16. století *Gargantua a Pantagruel* a Cervantova *Důmyslného rytíře dona Quijota de la Manchu*. V 19. století nastal velký rozmach tohoto žánru. Objevují se nové typy románů – ve verších, dobrodružný, psychologický, historický, vesnický, sociální, městský a mnoho dalších. Je třeba říci, že povídku (*Na statku a v chaloupce*), kterou jsem si vybrala pro tuto bakalářskou práci, někteří literární teoretici a historici označují jako kratší román. Důvodem je podle mého názoru to, že postavy se v této povídce svým způsobem vyvíjí. Příkladem může být statkář, který je ovlivněn svou novou ženou k nepravostem. Nejdříve je jeho charakter morálně nezkažený, všichni ho na statku považují za milého a hodného otce, poté se pod vlivem oné ženy změní a nakonec se z něj stane opět vroucí a milující muž.⁸

⁸ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. Praha, 2. vyd., Československý spisovatel, 1984.

3.2. Vesnická tematika v těchto žánrech

Proměny českého venkova pocítila už Božena Němcová v padesátých letech 19. století, uvědomovala si postupný zánik patriarchální moci. Růst sociálních protikladů se ještě výrazněji prohloubil v letech osmdesátých. Snahou spisovatelů bylo zachytit soudobou vesnici, zvláštnosti života obyvatel a procesy, které v ní probíhaly. Vesnická povídka a román si dobývaly obliby nejen v Čechách. Na člověka se už nepohlíželo jako na vydědence, který sám vzdoruje, ale jako na osobu, včleněnou do řádu přírody i lidové pospolitosti. Vesnická látka líčila krajinné prostory a přibližovala tak prózu všední skutečnosti. Neobjevovaly se už romantické kompozice s jezery a velehorami. Příběhy poskytovaly možnost unikat z prostředí průmyslové revoluce do „poetičtějšího“ světa a polemizovat s kapitalistickou morálkou. Snahou bylo též vyzdvihnout národní charakter – hovořit za národ a k národu. Mezi nejvýznamnější představitele, kteří se zabývali onou tematikou vesnice ve svých dílech, patří K. V. Rais, Karolína Světlá, Tereza Nováková, Josef Holeček a Antal Stašek.⁹

Pozice K. Světlé nebyla vždy lehká. Tak jako její hrdinky bojovaly o své místo ve společnosti, tak i ona musela vzdorovat některým svým vrstevníkům a jejich nechuti k vesnické povídce. Teprve až v tzv. ještědských románech přesvědčila Jana Neruda, že vesnický námět lze psát nejen idylicky, ale též dramaticky. Další spisovatelkou, která svoji tvorbou navazovala na K. Světlou, byla Tereza Nováková - stoupenka českého ženského hnutí. Zabývala se studiem východočeského lidu. Její romány vyšly až počátkem 20. století, ale tematicky i umělecky jsou spojeny s národním obrozením.

Realisté zdůraznili zájem o pečlivá studia venkovského lidu a dosvědčili rozklad tradičních hodnot na vesnici pod tlakem kapitalistických vztahů. O komplikovanější motivaci zájmu v tehdejší próze vypovídá K. V. Rais. Náměty čerpá z rodného Podkrkonoší a z Českomoravské vysočiny. Upozorňuje na majetek, který formuje myšlení a city vesnického člověka, zabývá se též vztahy mezi městem a vesnicí. V mnohém navazuje na povídkovou tvorbu V. Hálek. Rais uplatňuje drobnokresbu k vyostřování základního konfliktu. Tyto neshody poté promítá do mnohostrannějších a složitějších forem než Hálek. Hálkova próza si všimla především generačních střetů mezi rodiči a dětmi nebo rozporů výměnkářů se syny. U Raise už generační otázka nehraje takovou roli, nespatřuje ve vesnici ideální prostředí, v němž lidé žijí v souladu

⁹ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

s přírodou, nevidí v ní tedy pouze protiklad „zkaženého“ města. Dalo by se říci, že Hálek ve svých povídkách porovnává ideální představy se skutečností, Rais však bojuje o objektivní zachycení venkova. Přesto přetrvává kladnější názor na mravní hodnotu venkovského člověka a určitá idealizace postav, která se projevuje jednak v díle Raise, tak i v jiné podobě u Josefa Holečka. Ten se pokusil vystihnout specifický ráz jihočeského kraje v románové kronice *Naši*. Na základě vzpomínek z dětství líčil venkov a selský stav jako nositele národní totožnosti. Pojetím i rozsahem se zcela odchýlil od české literární produkce té doby.¹⁰

Vedle Holečka je třeba připomenout dílo Karla Klostermanna, kterého pro napsání knih inspirovala šumavská příroda a život obyvatel zapadlých vesnic. Velkou pozornost věnoval proměnám Šumavy, ať už šlo o rozpad tradiční rodiny či příchod podnikatelského živlu. Zatímco zmínění autoři se zabývali spíše přírodními krásami, Antal Stašek zobrazuje život v úzkém kontaktu s průmyslovým okolím. Píše sociálně-kritické vesnické povídky a romány, které tematicky čerpají z Podkrkonoší. Východisko pro své hrdiny hledá v Bohu. Důležitou úlohu v jeho dílech hraje humor, jímž Stašek dosahuje určitého odstupu od postav oddávajících se spiritismu. Vesnickou problematiku zachytil ve svých povídkách *Dojmy z přírody a společnosti* (1894) a *Co život opomíjí* (1895) i J. K. Šlejhar. Popisuje v nich krutosti života na venkově, které mohou v některých povídkách vyznít až naturalisticky. Zvláště próza *Kuře melancholik* (1889), která souběžně zachycuje umírající dítě a zvíře. Šlejhar byl přesvědčen, že moderní civilizace spěje k rozpadu mravních hodnot a lidé jsou čím dál více agresivnější.¹¹

¹⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. 1. vyd. Praha - Československý spisovatel, 1985.

¹¹ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

4. VÍTĚZSLAV HÁLEK

4.1. Život

Vítězslav Hálek promlouval do literárního vývoje od konce padesátých let do poloviny sedmdesátých let. Organizoval společenské dění, působil jako novinář a kritik, psal verše, povídky a dramata. Brzy se proto stal nejúspěšnějším českým básníkem. Některé stránky z jeho díla sice ztratily svou uměleckou účinnost, ale jeho lyrika a obrázky ze života zůstaly dodnes oblíbeny. Hálek se inspiroval demokratickými myšlenkami. Důvěroval v šlechtnost lidského srdce a ducha národní energie.¹²

Vítězslav Hálek se narodil 5. dubna 1835 v malé vesnici Dolínka u Mělníka, kde také prožil své dětství a mládí. Lidské osudy na venkově a příroda polabské roviny se staly důležitými zdroji pro jeho pozdější literární tvorbu. Rozhodující vliv na Háleka měla Praha, kde prožíval vlastenecké nadšení a zároveň zklamání. Studoval na akademickém gymnáziu. Psal do studentských časopisů, četl klasickou světovou literaturu i obrozeneckou poezii. Po vydání svých prvních veršů (balada *Nekřtěncova dušička* r. 1854 v Lumíru) se začal dostávat více a více do víru literárního dění. Měl jít studovat teologii, ale přání rodičů nedodržel a nastoupil na filozofickou fakultu. I ta se mu však znelíbila, a proto se rozhodl stát spisovatelem. Literární tvorba se mu stala nadějí i ctižádostí, chtěl oddaně sloužit národu, působit na charakter lidí. V šedesátých a sedmdesátých letech trávil šťastné chvíle v manželství s dávnou láskou Dorotkou Horáckovou. V letech 1862 a 1865 vykonal dvě větší cesty, první do Tater a druhou do Cařihradu a Malé Asie. Zážitky z cest podrobně zaznamenával ve svých fejetonech. Měl velmi vřelý vztah k poezii. Mládež přesvědčoval o tom, že je v životě potřebná. Opěvoval mládí, radost, přírodu a zdraví. Autorova píle byla však nešťastně přetržena. Zemřel po návratu z Krkonoš 8. října 1874. Jeho smrt široce zasáhla kulturní život. Z jeho díla však později vyrostly nejcennější plody českého písemnictví. Hálekova tvorba si ve dvacátém století dobyla zájmu a porozumění.¹³

4.2. Dílo

První úspěchy přišly v padesátých letech, kdy byl plný energie, ale také osamocení. Z prožívané krize osobní touhy vytvořil lyricko – epickou báseň *Alfred*

¹² NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

¹³ ŠVANDOVÁ, Alena. *V. Hálek*. 1. vyd. Odolena Voda, 2012, ISBN: 978-80-260-1362-4

(1858). Hlavním hrdinou je básník, který touží po slávě, a proto odvrhne milenkou, která v opuštěnosti zabije dítě a je popravena. Alfréd se nakonec uchýlí mezi mnichy. Hálek vidí v představě lásky pevný bod, který mu dává pocit jistoty a radosti ze života. Ve své první lyrické sbírce *Večerní písně* (1859) líčí přírodu a prožitek lásky, náladu večera a noci. Časté jsou opakující se motivy hvězd, měsíce, slavíka a růží. V návaznosti na sentimentální poezii rozvíjí milostný cit. Polibek a obětí přirovnává k náboženskému obřadu. V cyklu *V přírodě* (1872 – 1874) se objevují dvě různé strany, na jedné straně společenství stromů, ptáků a země a na straně druhé chování lidí. Přírodu ukazuje jako harmonický řád, měřítko osobní a společenské morálky. Básně jsou bez nadpisů, řazeny pouze podle číslování. Hálek chtěl tímto poukázat na nezastavitelný běh času od jara k podzimu a na narůstající skepsi člověka. Koncem života vydal sbírku *Pohádky z naší vesnice* (1874). Zde už vesnici nechápe pouze jako harmonizující celek. Charakterizuje zajímavé a příznačné postavy, vypráví o tragických osudech lidí, zobrazuje bolestné a smutné scény ze života. Často používá hovorové prvky, aby básně působily prostě a srozumitelně. Pohádky z naší vesnice podávají radostný i posmutnělý obraz českého venkova.¹⁴

Vítězslav Hálek patřil k zakladatelům májovců – spolku mladých spisovatelů. V roce 1858 vydali almanach *Máj* pojmenovaný podle sbírky *Máj* od K. H. Máchy. První ročník redigoval Josef Barák, druhý, třetí a čtvrtý ročník již Vítězslav Hálek. Přikláněl se k sentimentalismu a myšlenkám J. J. Rousseaua. Mezi svými vrstevníky vynikal všestranností a produktivitou. Jeho vliv na veřejnost stále stoupal. Byl redaktorem *Národních listů*, kde vedl fejeton a divadelní a literární kritiku. Stal se také žurnalistou a tím se angažoval do problémů veřejného i politického života. Psal fejetony různých typů – časové, politické, kulturní i lokální. Sledoval rozvíjení národní společnosti a politickou situaci. Dožadoval se literárních besed a veřejných přednášek. Své fejetony obohacoval lyrickými a náladovými prvky. Jeho cesty do zahraničí přispěly k zajímavým fejetonům, kde barvitě vykreslil cestovní příhody a kulturní a společenský život v dané zemi. Hálek se účastnil i takzvaných literárních bojů. Ve stati *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* (1859) se postavil proti tematickému a ideovému zobrazování poezie. Požadoval, aby se člověk představoval realisticky, se

¹⁴ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

všemi problémy a pocity, které má. Odsuzoval morálku zbohatlých vrstev, třebaže sociálním problémům nevěnoval tolik zájmu jako Neruda.¹⁵

Co se týká prozaické tvorby, tak většina básníků kolem almanachu *Máj* psala povídky. Ve svých dílech se snažili o pravdivější a realističtější obraz. Vítězslav Hálek se kromě povídek pokoušel napsat i román, který by řešil aktuální problémy celé společnosti. Román *Komediant* (1861) skončil uměleckým nezdarem, i přesto, že v něm rozebírá postavení umělce ve společnosti, jemuž brání předsudky ve svobodném rozvoji. Uplatňovaly se však především kratší prozaické formy - povídky s oslabenou syžetovou vazbou. První Hálkovy vesnické povídky *Spisy prózou* (1862), které vyšly nejdříve časopisecky, vyprávěly obvykle o milostné lásce, které brání ve štěstí předsudky. Ve svých dílech se soustředil na zachycení osobitých rysů vesnického života, který mu byl nejbližší. Už v první knize próz vyšly „humoresky“ – *Kterak se pan Suchý rozhněval na svět*, *Mladá vdova a starý mládenec* a *Pohádka o jednom klobouku*, které líčily povrchnost a prospěchářství. První stopy tragiky se objevují v povídce *Muzikantská Liduška* – příběh pomatené dívky, která je přinucena k sňatku za peníze. Sedmdesátá léta přinesla pro Vítězslava Hála větší názorovou určitost a krystalizaci osobnosti. Románově rozrostlé povídky: *Na statku a v chaloupce* (Květy 1871), *Na vejminku* (1873) a *Pod pustým kopcem* (1874) poukazují na nemilosrdnou chamtivost a zároveň na radostné až idylické dětství plné lásky. V poslední zmíněné povídce autor zobrazuje sedláka Dolinu a jeho syna, který pomocí vzdělání a uvědomění si občanských práv dokáže vrátit vztahy lidí k souladu.

Hálkovy prózy ze sedmdesátých let se lišily od jeho próz raných. Do pozornosti se dostával český venkov a dramatické střetávání starých a nově se utvářejících vztahů mezi obyvateli. Přispěl k tomu i rok 1848, zanikání feudalismu a nástup kapitalistických poměrů. Vedle krátkých vyprávění psal také autor tzv. křídové kresby. Chtěl psychologicky charakterizovat hrdinu, oprostít děj, zdůraznit atmosféru venkova. Próza *Poldík rumař* (Lumír 1873) vypráví příběh povozníků a pískařů. V postavě rumaře zobrazil Hálek milujícího a prostého člověka, jehož ušlechtilost a nezištnost nezná hranic. Podobně jako Jan Neruda v *Malostranských povídkách* poukazoval na ochotu a dobré srdce obyčejných lidí. Druhá „křídová kresba“ *Študent Kvoch* (Lumír 1874) zachycuje chudého mladíka, který se toulá po vesnici a život mu štěstí nepřeje. Těmito

¹⁵ JERÁBEK, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Praha – Spisy filosofické fakulty brněnské university, č. 58, 1959.

díly vyvrcholila Hálkova prozaická tvorba. Jeho způsob zobrazování přinesl do vývoje naší prózy osobité tóny a spontánní projevy postav. Používal motivy hudby, zpěvu a tance. Inspiroval se přírodním obrazy, například motiv slunce ozářené Vltavy v povídce *Na statku a v chaloupce*. Přimyká k hovorové mluvě a řeči prostých lidí.

Dramatická tvorba V. Háalka není tolik známá, přesto je třeba ji připomenout. V krátkém období napsal šest veršovaných tragédií. Náměty bral z české i zahraniční historie. V divadelních hrách se zabýval aktuálními problémy o právech všech národů a každého jednotlivce. Politické narážky se týkaly otázek dne, aktuálnost tedy zaručovala příznivý ohlas napsaných her. První tragédie *Carevič Alexej* (1860) líčí vzdor careviče proti otci caru Petrovi. Poté následovala další dramata: *Záviš z Falkenštejna* (1860) zobrazující zápas moci šlechtické a královské, *Král Rudolf*, *Král Vukašín* (1862) s námětem ze srbských národních bojů. Nedokončena zůstala hra *Král Jiří z Poděbrad* (Osvěta 1874). Z těchto dramatických básní vyniká pouze *Záviš z Falkenštejna*, o jehož zpracování se pokusil i Hilbert. Háalkovy tragédie měly neurčitý a šablonovitý ráz, postavy postrádaly životnost. Pokoušel se české drama pozdvihnout na úroveň světovou, tedy Schillerovu a Shakespearovu, to se mu však nepovedlo.¹⁶

4.3. Kritika

Dušan Jeřábek ve své práci zmiňuje jistý názorový rozpor k určování další cesty naší literatury. Shledává rozdílnosti kritického přístupu Jana Nerudy a Jakuba Malého k danému problému. Lze zde vytušit, že úcta a příklon k zachování českého slovesného umění v oblasti ryze národní je v historickém kontextu eufemisticky řečeno scestný. Z dnešního pohledu nelze separovat ani v literatuře, ani v jiných uměleckých žánrech ono české od světového. Nutno dát tedy přednost, byť s určitými výhradami Nerudovu příklonu k selekci. Pro literaturu evropského písemnictví je přínosné použít jen skutečnosti výjimečných coby inspirativních pobídek pro tvorbu českou. Samozřejmě však s přihlédnutím k národním zvláštnostem a zvyklostem, neboť při jejich absenci by se dalo bez skrupulí mluvit o literárním kosmopolitismu. Poté je nutno souhlasit s Jeřábkovými tezemi o větší zásluze Nerudy ve věci diskutované, než dalších osobností. A právě zde se přímo nabízí pochybnost o realističnosti či nerealističnosti Háalkových děl. Řekla bych, že z dnešního pohledu se v jeho tvorbě čtenáři setkávají až s kýčovitostí, častou nahodilostí, ale i se schematismem v mnoha

¹⁶ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

směrech. A to nemluvím o mnohdy až křiklavé idealizaci některých jednajících postav či děje. Nabízí se i otázka, jak pohlížet na Jeřábkovo tvrzení, že jedním z vrcholných děl V. Hála jsou *Pohádky z naší vesnice*, které nenechal na pokoji ani Viktor Dyk ve svém stejnojmenném díle z r. 1910, kde paroduje a tím zároveň zlehčuje Hálaův přístup k problémům venkova. Nutno podotknout, že nebyl sám. Dovolím si s určitou dávkou spekulativnosti tvrdit, že pro Hála se jmenované dílo stalo skutečně vrcholem jeho cesty za hledáním pravého realismu, byť to byl pro českou literaturu spíše začátek, epizoda jakéhosi tvůrčího nadechnutí k cestě, ve které už spisovatel neměl možnost pokračovat.

V. Hálek byl často srovnáván s J. Nerudou v odborných kruzích. Byl oblíbenější, ale k realističnosti se prakticky nedopracoval. Nikdo snad nemůže pochybovat, že některé skutečnosti v Nerudových prózách mají k realitě daleko blíže než některé prozaické idylky V. Hála. Dostávám se k otázce, zda volit cestu ryze "národní literatury" či "přiměřeně kosmopolitickou". Mám na mysli tvorbu takovou, která si onen národní prvek ponechá, ale s dobrými cizími vzory nepohrdne.¹⁷

¹⁷ JEŘÁBEK, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Praha – Spisy filosofické fakulty brněnské university, č. 58, 1959.

5. KAREL VÁCLAV RAIS

5.1. Život

Karel V. Rais je významnou součástí realistické literatury a tvůrce tzv. venkovské prózy, regionálně zaměřený na Podkrkonoší a Hlinecko. Jádrem a oporou pro svá díla spatřoval ve venkovském lidu a v demokraticky laděné inteligenci. Brilantně vyjádřil napětí mezi vesnicí a městem, sám byl totiž venkovan a na skutečnost se díval očima chalupníků a domkářů, které tísní kapitalistický řád. Překonat tyto negativní vztahy by měla křesťanská výchova, vlastenectví a činnost nesobeckých lidí. Rais se také pokoušel postihnout kus českého národního charakteru, a to na postavách z lidu, které byly charakteristické pracovitostí, smyslem pro humor a houževnatostí. Spoluzaložil a také redigoval časopis *Zvon*.¹⁸

Karel Václav Rais se narodil v Lázních Bělehradě 4. ledna 1859 v rodině drobného rolníka a tkalce, kde prožil své dětství. Práce na poli a prostředí rodné chalupy vytvořilo v jeho porozumění hlubokou úctu k prostým lidem. Jičínský učitelský ústav, kde studoval v letech 1873 – 1877, mu ukázal jinou část veřejného života, než na kterou byl dosud zvyklý. Do jeho paměti se hluboce vryly divadla, beletristické časopisy a také studentská slavnost věnovaná Vítězslavu Hádkovi v roce jeho smrti. Po absolutoriu začal učitelovat v Trhové Kamenici v Železných horách. Nejdříve byl zaskočen chudobou kraje, ale poměrně rychle se mladý Rais sžil s okolím a s pokorou vykonával učitelské povolání. V tomto období vznikají jeho prvotiny, které byly adresovány převážně dětskému čtenáři. V roce 1882 působil jako učitel v Hlinsku. Toto město mu přirostlo k srdci a stalo se jeho druhým domovem, do kterého se rád vracel nejen ve svých prózách. Po roce se oženil s kolegyní z trhovokamenické školy Marií Hroznou. Touha po kulturním děním stále stoupala a vidina deseti let na Železnohorsku byla ničivá. Nakonec se mu podařilo dostat se do Prahy, kde sestavil přehled o vývoji škol na Královských Vinohradech. Získal vyšší postavení a pomýšlel i na snahu prosadit se jako spisovatel. Vedle funkce ředitele školy na Žižkově se snažil i být literárně činný. Pracovní nasazení a vypětí se promítlo do jeho zdravotního stavu. Po smrti manželky,

¹⁸ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

zetě a bratra opouští v roce 1915 učitelskou dráhu. V roce 1920 je pensiován a o šest let později umírá ve svém pražském bytě.¹⁹

5.2. Dílo

Celý život se Karel V. Rais snažil optimálně vyvážit činnost literární a učitelskou. Na počátku své spisovatelské dráhy se seznámil s V. B. Třebízským, J. Nerudou a J. Arbesem. Rozšířila se jeho znalost literatury, která mu pomohla ve vlastní osvětové práci. V 70. letech hájil s J. V. Sládkem poctivé literární práce. Na počátku let osmdesátých píše beletrii pro mládež s historickou tematikou, která má výchovný charakter a zdůrazňuje ideu pravdy a českosti. Ve výchově vidí možnost, jak působit na občanské uvědomění. Chtěl pro mladého člověka pozitivní příklad. Upevňovat jeho hrdost, morálku a občanské aktivity. V historických povídkách se soustředil na děj a charakterizaci postav. Hlavními hrdiny jsou prostí čeští chlapi a dívky, kteří pociťují lásku k domovu a k vlasti. Pomáhají svému okolí od bídy, trápení, stesku. Přítomnost nepředvádí Rais dětským čtenářům idylickou, zná strasti života i tíhu odrodilství, avšak povětšinou směřuje k idealizaci – dobří a hodní lidé jsou držitelé a vykonavatelé spravedlnosti. I poměr rodičů a dětí vystupuje jako vztah vzájemné lásky a porozumění. Mezi nejčtivější lyrické knížky pro mládež patří díla *Doma* (1903) a *Pod Zvičinou* (1906). Raisovy povídky a básně spolu s poezií J. V. Sládka tvoří jednu část české literatury pro mládež. Autor vyslovuje ideál člověka a společenského soužití, z něhož vychází při kritice rodinných rozvratů v prózách pro dospělé.

Rais vstoupil do literatury verši v duchu ruchovců a satirickými epigramy – *Trny* (1880). Zesměšňoval poddanost a zřetnost, poukazyval na město jako na zdroj úpadku. Vyzdvihoval venkov jako mravní čistotu srdečných a družných lidí. Tento přístup se objevil i v básních *Z hor* (1883) a *Z města* (1884). Svou první prózu vydal pod záštitou Jana Nerudy v Národních listech – *Vlasaři* (1885). Dílo nese také název *Z vlasařských pamětí*. V povídce vystupují drobní venkované, kteří mnohdy doplácují na svou dobrotu a poctivost. Rais hodnotí člověka podle toho, jak se chová k vlastní rodině, k lidem z nejbližšího okolí a k práci. Město už nevidí jen jako špatné, ale i zde objevuje lidi ubohé a trpící. Opírá se o fejetony a črty z lidového prostředí, ale především se inspiruje Nerudovými *Povídkami malostranskými*. Rais se snažil, aby čtenář našel v povídkách kus sebe, svého běžného života. Část autorových próz (povídek a románů) krouží kolem

¹⁹ OTRUBA, Mojmir a kol. *Čeští spisovatelé 19. století*. Praha, nakladatelství Československý spisovatel, 1971.

člověka odstrčeného, trápeného, tedy realistického a druhá ho zobrazuje naopak idylicky, jako důvěřivce, který se sžije s okolím a přírodou a je šťastný. V povídkovém cyklu *Výminkáři* (1891) jsou kladnými hrdiny staří lidé. Jejich děti se chovají jako bezcitní chamtivci, a tím starci a stařenky strádají, ale nesou to s pokorou. V obdivu ke stáří navazuje na Boženu Němcovou a na povídky A. V. Šmilovského. Kniha vyšla knižně s obrázkem Mikoláše Alše. Rais v díle využil dialogu, aby čtenáři přiblížil každodenní střetávání mladých a starých. Dialog v próze patřil k jeho silným stránkám a objevil se i v autorově největším románu *Západ* (1896). V tomto díle vytvořil psychologickou kresbu starého vesnického faráře. Do rozhovorů postav jsou vklíněny panoramatické obrazy krajiny – Hlinecko; tamní Kameničky, které autor přejmenoval na Studenec. Zajímavostí je, že pod vlivem četby této knihy si oblíbil vesnici Kameničky impresionistický malíř Antonín Slavíček a namaloval obraz nazvaný *U nás v Kameničkách* a dal podněty českému krajinářství.²⁰

K. V. Raisovi se někdy přezdívá, že je básníkem stáří, tak jako jeho předchůdci Hálkovi, že byl básníkem mládí. Oba ve svých povídkách zachycují rozpor lidských vztahů, které jsou ovlivňovány penězi. Hálek viděl východisko v mladé generaci, která měla zlomit nebo alespoň omezit vládu peněz nad osudy lidí. Rais se naopak přikláněl ke starým lidem, kteří mají v sobě morální hodnoty dobře zakořeněny. Jeho dílo tedy ovlivňovaly kapitalistické vztahy koncem 19. století. Deprese, bezbrannost a dobový determinismus poznamenal povídkový cyklus *Potměchut'* (1892) a především román *Kalibův zločin* (Světozor 1892, knižně 1895). Pozornost se soustřeďuje na hrdinu, kterého okolí i vlastní poddajnost tlačí do osamění a zoufalých gest. Toto téma vchází na povrch už v povídce *Odstrčený*, kde mladý Mariján obchází po matčině smrti příbuzné a ti ho odmítnou. Stává se osamělý a cestou zpět se utopí, aby ostatním nebyl na obtíž. Podobné téma zpracovává i *Kalibův zločin*, jehož hrdina je obětí i mstitelem. Tímto dílem vyvrcholila kritická vlna, která vytryskla nad osudem lidí, kteří musí snášet tvrdý reálný život holýma rukama. Nepřímo se mimo jiné v Raisových prózách vyskytuje zásada, že člověk je člověku vlkem.

Hrdiny sociálních povídek hledal Rais v obyčejném lidu. Postavy, které se v dílech vyskytovaly, zdědily řadu ctností výminkářů ze stejnojmenného povídkového cyklu. Zdůrazněno bylo prostředí, které nabývalo zvláštní váhy. Jednalo se především o

²⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7.

horské prostředí – drsnost a chudoba poukazuje na mravní sílu obyvatel. V roce 1892 napsal tři povídky, které vyšly pod názvem *Horské kořeny*. Oslavují každodenní práci lidí v těchto nelehkých podmínkách. V dalším povídkovém cyklu *Rodiče a děti* (1893) už optimističtěji pohlíží na vztah rodičů a dětí než ve *Výminkářích*. Ve stejném roce píše idylický román *Zapadlí vlastenci*, který ztvárňuje osvětovou činnost učitele ve 40. letech 19. století. Rais použil pro napsání tohoto díla nejen své vlastní životní a umělecké zkušenosti, ale také některé motivy, které našel v zápiscích obrozeneckého učitele Venceslava Metelky. Důležitou funkci má prostředí, které utváří osudy obyvatel v horském Pozdětíně. Kniha oslavovala národní obrození a dostalo se jí značného obdivu a úspěchu.²¹

Na počátku 20. století odkryl Rais v některých svých prózách niterný zápas člověka se sebou samým. Povídka *Nermuť* (Zvon 1903) zachycuje mladého muže, který touží vynalézat a je vedený vášní a snem. K tomuto tématu se však Rais v pozdější době už nikdy nevrátil. Během první světové války se soustředil na vlast a osud člověka. Nejvýznamnější dílo z tohoto okruhu je román *O ztraceném ševci* (Zvon 1918, 1919). Hlavním hrdinou je švec, který za války odolává germanizaci. V jeho osobě lze nalézt rysy hrdinů z *Horských kořenů* i z rodu *Výminkářů*. Zasažen bolestnými ztrátami, které potkaly jeho rodinu, píše dílo *Ze vzpomínek* (1922). Vzpomínky obsahují několik svazků, třetí a čtvrtý byl vydán až posmrtně. Charakterizují osobnost jednoho z našich nejvýraznějších spisovatelů realistického období.²²

²¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. 1. vyd. Praha - Československý spisovatel, 1985.

²² POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

6. NA STATKU A V CHALOUPE

6.1. Obecná charakteristika

V povídce *Na statku a v chaloupce* Vítězslav Hálek čtenáři přibližuje poměry na českém venkově kolem poloviny 19. století. Spisovatel měl již zkušenosti s prózami své předešlé vývojové fáze, které nebyly zcela povedené, nejvyzrálejší se zdá být *Muzikantská Liduška*. Děje jeho povídek se odehrávají na rodném Mělnicku a v okolí Prahy. Zachycuje období, kdy vesnice prodělává poměrně složitý přechod, kdy ji zasahují vztahy kapitalistické, které silně narušují někdejší patriarchální řád. Povídka prvně vyšla v Květech roku 1971, ostatně k časopiseckému vydání byla původně určena. Proti dřívějším prózám se silně romantickými prvky (kterých se však plně neoprostil ani v této povídce), více přibližuje neradostné sociální skutečnosti na českém venkově. Dle Flajšhane byl údajně ovlivněn ze světových literatur Gogolem; Arne Novák tento vliv spíše přisuzuje Turgeněvovi. V každém případě vyniká vzácnou úměrností mezi líčením krás přírody a formováním popřípadě deformacemi povah hrdinů. Hálek tedy ukázal, jak se přechod ke kapitalistickým vztahům odráží v jednání jednotlivců, jak utváří a vyvíjí jejich vlastnosti. Na jedné straně přibližuje typy těch, jímž jsou majetek, hmotné stavy povýšeny nadevše, na straně druhé jednoznačně straní typům mravně čistým, ušlechtilým. Nositeli nesobectví a nepokrytectví jsou vesměs lidé prostí. Obvykle autor příběhy idealizuje v závěrečných fázích a dává právě těmto hrdinům vítězit nad křivdou, nespravedlností a lidskou záští.²³

Arne Novák při posuzování antagonismu Hála a Nerudy velmi citlivě podchytil talent prvně jmenovaného a zjednodušil zjištění jeho dobové popularity. Vždyť právě on byl jedním z těch, kteří po tvrdých výpadech proti zmiňovanému spisovateli vedených J. S. Macharem, F. X. Šaldou a dalšími, dodatečně navrátil spolu s Mukařovským, ale i Nejedlým Hálkovi glanc a úctu v literárních kruzích. Není divu, jak vyplývá z výše uvedeného, že byl Hálek ve své době velmi oblíbený, tedy daleko více než Neruda. Psal lehce, líbivě, pro dnešní generaci však jeho tvorba zavání kýčovitostí a silným romantickým, spíše pseudoromantickým nábojem. To dokládá například i spousta náhodných řešení rozuzlování situací, což působí rušivým dojmem; k této skutečnosti se vrátím ještě v samostatné kapitole. Je tedy mnoho důvodů, proč lze říci, že jeho prózy

²³ FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem*. Praha, nakladatelství Grosman a Svoboda, 1901.

jsou pro současného, poněkud náročnějšího čtenáře méně přijatelné než například prózy Nerudovi. To platí i pro povídku *Na statku a v chaloupce*.²⁴

6.2. Děj

Na vysokém ostrohu nad Vltavou stála opuštěná chatrč. Nikdo nevěděl, kdo jí kdy postavil. Nikdo k ní nechodil, lidé se jí báli, „jako by byla pomníkem neštěstí“. Jednoho dne se v ní usadil neznámý muž se synem. Jemu lidé začali říkat Sejc, chlapec se jmenoval Jíra. Otec se živil pytláctvím (svoji ulovenou kořist i prodával), avšak jen do té doby, dokud jej syn nenašel zastřeleného v lese. Po pohřbení otce Jíra chaloupku opustil a se svým psem Vořechem se vydal na bezcílnou cestu. V nedaleké vesnici Kopeč se setkal s děvčátkem Lenkou, dcerkou movitého sedláka Lísky. Ten chlapce na přímělu své dcerky zaměstnal jako pasáka. Statkář tohoto činu nelitoval, protože Jírova pracovitost se začala brzy projevovat, jeho dobytek byl v krátkém čase nejkvalitnější v celé vesnici. První Lískova žena zemřela a nová hospodyně byla od počátku personifikovým zlem, pro život na statku neštěstím. Hospodáře si ovinula kolem prstu a ten se pak zvláště po narození syna zcela změnil. Díky selčině nenávisti byl vystrnaděn ze statku Jíra, z Lenky se stala obyčejná děvečka, která dokonce musela bydlet v čeledníku. Avšak přichylnost obou mladých lidí se však vzhledem k těžkým, nenávistným časům na statku změnila ve vroucí čistou lásku. Chlapec se vrátil do chaloupky, kterou začal zvelebovat. Jednoho dne „s pomocí“ Vořecha v přítomnosti Lenky našel schovanou modlitební knížku, ve které byly vpisky, ze kterých se dozvěděl o svém původu. Jeho předkové byli totiž vlastníky Lískova statku, museli jej však kvůli válkám opustit. Také se čtenář dozví, že chaloupka sloužila původně jako úkryt Českých bratří. I Lenka je brzy přinucena nenávistnou macechou a slepou apatičností otce utéci z domu. Její cesta vede do chaloupky za Jírou. Děj povídky poté nabírá rychlý spád. Selka Lísková svého muže opustí, což sedláka psychicky zlomí. Jeho otec, starý výminkář Líska, mu pak v krátkém břitkém rozhovoru „otevře oči“, takže statkář konečně pozná, čeho se stal nástrojem. Těžce z toho onemocní, Lenka se proto k němu vrací, aby jej ošetřovala. Jíra také začal pomáhat hospodařit na statku, vzal si Lenku a měli spolu dítě. Statek, který mu právně náležel, ale odmítl, chtěl jen chaloupku.

Po dlouhém čase se selka vrátila. Jelikož na statku nikoho nezastihla, dovtipila se a její kroky vedly k chaloupce. Když tajně oknem shlédla idylku uvnitř – šťastného

²⁴ NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

Lísku s Jírou, Lenkou i vnoučetem, chtěla prchnout. Osud však tomu chtěl, zřítíla se ze svahu dolů k Vltavě a zahynula. Pes Vořech, který se ji snažil zachránit, zahynul také. Pochovali jej k Jírovu otci (z děje se čtenář dozvěděl, že Sejc se jmenoval Klíma), na místo v lese, kde byl starý pytlák zastřelen. Dojemný, byť silně zmanipulovaný konec povídky tak končí smírně, v podstatě happyendem.²⁵

6.3. Příběhové nahodilosti

Jak jsem výše uvedla, budu se nyní zabývat nebyvalým množstvím náhod, mnohdy, zdá se mi až násilným rozuzlováním některých dějových zápletek. Při bližším pohledu na některá Hálkova řešení situací, mi nezbyvá než se zamyslet, jak dalece správné je mnohdy užívané označení spisovatele realistou. Řekla bych, že jím je až do okamžiku, kdy se dostane do problému, kdy má vyřešit zápletku tak, aby nevyzněla pro čtenáře příliš tvrdě; v případě macechy Lenky až naturalisticky. Poté přichází na řadu jakýsi českou formou uskutečněný Sofoklův „vynález“ Deus ex machina, kde Hálek řeší spletité situace až násilnými, nečekanými závěry. Jsou snad psychologicky podložené, ale logiku postrádají. Netvrdím v žádném případě, že se jedná pouze o neduh Hálkovy prózy, zabývám – li se však jeho povídkou, dovolím si uvést pár příkladů.

Spisovatel se pokouší podat obraz skutečnosti českého venkova na počátku druhé poloviny 19. století, obraz velmi neradostný. Ukazuje, jak přival „nového“ ničí zažitě hodnoty, jak s odcházející starou generací končí veškerá pohoda, jak idyla venkova mizí. I když v povídce *Na statku a v chaloupce* tuto skutečnost eufemizuje milostný vztah Lenky a Jíry, vztah až neskutečně čistý. Jen oni dva se dokážou nemilosrdnému tlaku okolí vzepřít, a svoje sny si zdárně vybojují tak, aby byly realizovány. Dlužno však říci, že množství náhod, které jim k tomu dopomohou lze přirovnat snad i k známému antickému Deus ex machina. Pokusím se být konkrétní a na několika příkladech z povídky tyto osudotvorné nahodilosti připomenout.²⁶

Jíra po smrti svého otce (kterého jako malý chlapec dokáže sám pohřbít s veškerou pietou) odchází z chaloupky a hned prvním člověkem se kterým se setká, je malá dívenka Lenka. Dítě absolutně hodné, naivní, důvěřivé, dítě, kterému sice umřela matka, ale žije idylickým životem na statku s otcem (v této části příběhu ještě milujícím

²⁵ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

²⁶ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

své dítě, „kladným hrdinou“). Děti k sobě okamžitě přilnou, jak se z dalšího dějového vývoje čtenář dozví, přímo fatálně. Také sedlák Líška, otec Lenky, přijme Jíru bez váhání téměř za vlastního. Příchod nové selky, postavy od samého počátku ryze záporné, která dokáže zmátnout statkáře natolik, že svoji milovanou dceru zavrhne. Z morálně silného vyrovnaného člověka, který se do této doby dokázal popasovat s tvrdým životem venkova, se stane poskok své nové ženy. I tento dějový vývoj je, zdá se mi, velmi schematický. A aby zjednodušeným nahodilostem nebyl konec, připomenu další schematické zavádějící pointy epizod. Jíra, který byl v té době již vyhnán ze statku, se tajně schází s Lenkou. Při její první návštěvě v chaloupce, dojde k příhodě, nad kterou opět zůstává hlava stát. Chlapcův věrný pes Vořech, který se svým pánem již něco prožil a svoje bydliště prosmýčil jistě dokonale, právě v přítomnosti milé Lenky, nalezne kdesi na vysoké polici u stropu modlitební knihu, která se v podstatě stane právním důkazem o Jírově původu. Z výpisků této knížečky se čtenář dozví o Jírově minulosti. Při hlubším zamyšlení nad příhodou zaráží opět ona „náhoda“ načasování nálezu. Zde bych mohla sarkasticky pokárat psa, že zvíře, jinak velmi zvědavé, si svoje vrcholné číslo ponechalo právě na okamžik prvního setkání obou milenců v chaloupce. Nebo snad mám obvinít autora z nepřirozeného zidyličtění příběhu? V každém případě si myslím, že zde Hálek opět schematizoval skutečný život, že se oddálil od reality.

Další zajímavou skutečností je rázný výstup starého výminkáře Lísky. Člověka, který vždy stál raději stranou jakýmkoliv problémům a vyhýbal se názorovým střetům. Během okamžiku se z něj stane osoba rázně jednající, pravděpodobně proto, že miluje svoji vnučku i Jíru natolik, že se nemůže dívat na křivdu, která je na nich páchána. Stačí krátký a rázný rozhovor se synem, během kterého mu otevře oči a vrátí jej do reálného světa. Ze statkáře se opět stane onen starý dobrák, kterého čtenář zná z počátku příběhu, a začne opět po dlouhém čase rozeznávat mezi dobrem a zlem. Jedná se o nahodilost? Nebo autorův záměr? Jistěže o záměr, ale z pohledu současného čtenáře těžko přijatelný, byť sebevíc pozitivní.

A co konec povídky? V úplném závěru se selka tajně přiblíží k Jírově chaloupce a uvidí oknem radostnou idylu všech hlavních hrdinů, spadne, jakoby zásahem shůry, ze srázu. Aby byla událost ještě více zdramatizována a tím pádem bohužel neskutečnější, pes Vořech jí běží na pomoc. Zachrání ji sice před pádem do Vltavy, ale nic naplat, zlá

macecha je už mrtva. A starý věrný pes umírá vedle ní. Proč? To autor nevysvětluje. Pravděpodobně ono rozuzlení nechává Hálek na čtenáři samotném.²⁷

Z výše uvedených epizod (samozřejmě jen těch nejkřiklavějších) lze usuzovat, že Hálek "nebeského zásahu" užíval často. Pro současného čtenáře to může být prvek mnohdy nepřijatelný. Některé pasáže možná i vyloučí úsměv pro to, jak daleko mají k realistickému náhledu na skutečnost. Na obranu autora však musím konstatovat, že v lidském životě se to náhodami jen hemží, že na Shakespearově tvrzení, že mezi nebem a zemí je cosi, co člověk není schopen pochopit, je mnoho pravdy. Zároveň se však vtírá myšlenka, že Hálek, silně ovlivněný romantismem, často koketoval ve svých pracích s osudovostí (např. Erbenovo pojetí), protože tyto vlivy jsou dosti patrné. Vždyť i sám autor se v následující pasáži nad vrtochy osudu pozastavuje, právě při náhodném rozpletení záhady kolem původu hlavního hrdiny Jíry. Spisovatel se zde i zamýšlí nad záhadnou smrtí jeho otce pytláka Sejce (Mikuláše Klímy), který byl při pychu zastřelen.

„Divná hra osudu! Statek, z něhož byl utekl Jírův praděd pro velikou nouzi, našel Jíra a byl ve statku tom pasákem. Les, v němž Jírův praděd kácel dříví co lesa pán, našel Jírův otec smrt, co pytlák byl zastřelen a v lese tom měl hrob. Divná hra osudu! A kdo vlastně byl v lese tom pytlákem, Jírův otec aneb ten, kdo ho zastřelil a nyní si les vlastnil? A kdo měl vlastně být zastřelen co pytlák - ten, který tam našel hrob, aneb ten, který za ním vyslal kouli. Jaké právo měl ten, kdo střelil, a jaké právo měl ten, kdo byl zastřelen?“²⁸

Úvaha, která přímo svádí vzpomenout si na reflexe vězňovy, Máchova Viléma z druhého zpěvu *Máje*. Nemohu si proto být jista, zda šlo i u Háalka o jistý přístup k fatalismu, či zda si při řešení některých situací pomáhá náhodným řešením. Snad od každého trochu.

²⁷ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

²⁸ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873. str. 85

6.4. Hlavní jednající postavy

Májovci, jak známo, často navazovali na romantiky, a to hlavně ve volbě a vykreslení postav. Nejinak je tomu s hlavním hrdinou Jírou. Už jeho otec, pytlák, kterého se všichni bojí, ba dokonce ani neznají jeho pravé jméno, je postavou spíše romantickou: nikdo neví, kdo je, odkud přišel, proč přišel. Vše je skryto romantickou patinou výjimečnosti. Má i jiný žebříček morálních hodnot, a podle svých norem vychovává i syna.

„...oči a sluch jsou věci nejzácnější. Uměj se vždy vidět a slyšet, a dost umíš. Lidé s očima bývají slepí a s ušima hluchí. Co tu věci, na něž neumějí se dívat, co tu zvuků, jež neumějí slyšet.... Viděním roste tvůj duch, slyšením stává se sličným. Velkost bez sličnosti jest nestvůra, jen sličná velkost jest skutečná velkost. Pohleď a pamatuj si, jak co vzniká, jak to roste a jak dozrává, a poznáš, k čemu to jest. Nauč se slyšeti, jak tvorové mluví, a porozumíš, co na Tobě chtějí.... Uměj viděti a slyšeti, a srdce hned ti poví, zdali jsi porozuměl. Vše jest pro naši radost; kaziš-li ji, jsi lotr, zvětšuješ-li ji, jsi víc než svatý, neboť to pravé a jediné podobenství boží.“²⁹

Úmyslně se nehodlám přiblížit podrobným rozbořem charakteru otce hlavního hrdiny Jíry. Stopa jeho výchovných metod se totiž vine celým příběhem jako červená nit. Věřím proto, že několik zde ocitovaných útržků Sejcových mravních zásad je natolik určujících, že další rozpitvávání by bylo zbytečné. A syn se otcových zásad držel. Jasně jsou zde cítit některé principy J. J. Rousseaua, což pouze dokládá orientaci Hálkovu. Ano, u chlapce převažuje láska k přírodě, přirozenosti, láska ke všemu živoucímu a mnoha dalším aspektům ideální lidské povahy. Proto je stále přítomné napětí mezi idealizací vykreslení postavy a reálným obrazem skutečnosti. Jíra je vskutku hrdinou snad bez jediné chyby, postavou, která má vlastní žebříček hodnot tak vzdálený realitě, až se to zdá být neskutečné. Spíš je. Přestože jeho otec byl z obecně společenského pohledu zavrženíhodný pytlák, byl to však člověk, který neškodil, a v Hálkově úhlu pohledu hrdina veskrze kladný. Tak i jeho syn, osoba vždy přímého jednání, člověk, kterému byly cizí jakékoliv intriky, lži a podvody, si střeží jako vrcholnou hodnotu čest a lásku. Ostatně tak tomu bylo i u romantických literárních hrdinů, kteří byli vesměs výjimeční, jako hlavní hrdina povídky V. Háalka. I on vždy

²⁹ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873. str. 13, 14

podřizuje vše nejušlechtilejším morálním hodnotám, během celé povídky se jim nezpronevěří.

Za povšimnutí stojí i tragická pasáž o konci Jírova otce. Smrt v podstatě chlapce nikterak "nezaskočila", vzal ji jako součást života, a podle toho se s ní racionálně vypořádal. Otce pohřbil v lese na místě jeho skonu - násilné smrti, a hned poté se vydal do světa řešit svůj problém. Je zajímavé, s jakým citem se pak autor během děje k hrobu Jírova otce vrací, jak velkou roli toto místo hrálo v osudech hlavních hrdinů.³⁰

Postava Lenky je velmi zvláštní, spisovatelem jakoby zanedbávaná, málo zvýrazněná, ač se jedná o hlavní ryze kladnou ženskou hrdinku. Tato myšlenka se mi vkrádala po celou dobu četby příběhu. Některé pohnutky, které mne k této domněnce vedly, se pokusím objasnit. Kupříkladu věk děvčete. Ani pozorný čtenář se nedozví, kolik je vlastně hrdince let. Z knihy lze vyrozumět, že při prvním setkání s chlapcem je ještě hodně malým, naivním dítětem. Okamžitě k Jírovi přilne dětskou láskou, přijme jej jako svého bratra, ale jelikož není znám jeho přesný věk, mohu se pouze dohadovat. Přesnější časové údaje, které by mohly napovědět věk hrdinky, jsem v celém díle našla pouze dvakrát. Z textu se dozvídám, že když bylo Lence sedm let, zemřela jí matka. A po přečtení dvou odstavců zjistím, že už je Lence deset let a Jíra u nich slouží tři léta. Věk hrdinky stále zůstává zahalen tajemstvím. Naštěstí čtenář nalezne ještě jednu nápovědu, a to, že když Jíra přišel na statek, byla vlastní matka děvčátka již mrtva. Takže sčítáním a odčítáním se lze jakéhosi neurčitého výsledku dobrat. Dále už však, až do chvíle, kdy se mladí lidé spolu "jen tak před tváří Boží" u hrobu chlapcova otce vezmou, jejich věk určit nelze. V každém případě vidím, že si spisovatel "s nějakým tím rokem" hlavu nelámá. A ač nechci příběh zlehčovat, zajímalo by mne, zda se mladí snoubenci brali plnoletí. Zajímavý fakt je i ten, že se čtenář nikdy nedozví, jak Lenka vypadala. Snad jen z poznámky, že se stále více a více podobala matce, můžeme usoudit, že byla hezká.

Po příchodu macechy (tedy někdy kolem desátého roku věku děvčátka), už hraje jen roli pasívní trpitelky. Odvrhnul ji otec, musí žít v čeledníku, dělat nádenické práce. Jedinou útěchou jsou jí dědeček - výminkář Líška a Jíra. Nebyla schopna se zlu na ní páchaném vzepřít; ať už to bylo ze strany nové selky, nebo pak i vlastního otce. Občas si sice posteskla dědečkovi, ale to bylo vše. Žádný otevřený odpor, obrana, náznak

³⁰ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

revolty. Nebo snad nechtěla? Nebo bylo spisovatelovým záměrem, aby na kontrastu chování a skutků hospodyně a pokory její nevlastní dcery lépe vykreslil propastné rozdíly obou povah? ³¹

Nakonec se ale Lenka vzepře (avšak tak trochu pro forma, neboť se k otci zase vrátí). Když už se dostává do bezvýchodné situace, a jak se brzy čtenář z následného líčení dozví, myslí dokonce na sebevraždu, rozhodne se utéci za Jírou. Ten byl již mezi tím nucen statek opustit a vrátil se do chaloupky. Jak jsem však už zmínila, čas jakoby pro Hála nebyl rozhodujícím činitelem, takže "nejpřesnějším" jeho údajem je, že "uplynulo několik let", či že "čas rychle plynul". Nebudu se proto dále časoprostorovými problémy zabývat, pokusím se pouze udělat krátké resumé stran hlavní ženské hrdinky: Lenka byla kladná postava povídky *Na statku a v chaloupce*. Proti zlu, které na ní bylo pácháno, nenašla protizbraň. To pravděpodobně současnému čtenáři může vadit. A dovolím si tvrdit, že pouze rychle akcentovaný konec příběhu směrem k dobrému konci dává čtenáři poznat, že určitá míra revolty se v jednání postavy dá nalézt.

Postava výminkáře Lísky mne zaujala z mnoha důvodů, z nichž se některé pokusím v práci naznačit. Především se mi zdá být z jednajících osob hrdinou nejodvážnějším, nejautentičtějším, ale i nejskutečnějším. Dědeček, jak je v celé povídce nazýván, viděl svět reálně, dokázal predikovat následky jednání některých postav. On jediný předvídal, a samozřejmě se nemýlil, že druhý sňatek jeho syna skončí lidskou katastrofou; a ne jednou. On jako první poznal, že sirotek Jíra je veskrze dobrý, že bude přínosem pro statek, pro dobro malé vnučky tím nejlepším ochráncem a učitelem, a nakonec i životním partnerem. A právě jen on, člověk absolutně nekonfliktní, jako jediný našel odvahu vzepřít se neblaze se vyvíjející situaci na statku. Miloval svoji vnučku, ano, miloval i Jíru, ale v této fázi děje ukázal, jak miluje i svého syna, statkáře Lísku. Ten pomýlen intrikami své nové ženy bloudil; dokonce vypudil Jíru, poté i Lenku a hospodářství nechal devastovat. A právě výminkářův zásah v pravý čas situaci zachránil; rozhodl se svému synovi rázně, bez skrupulí otevřít oči, tak, aby začal život kole sebe vidět zase reálně. A pro dějový zlom vývoje příběhu byl tento okamžik nejspíš rozhodující. Sedlák znovu "nalezne" svoji dceru, začne rozeznávat dobro od zla, nakonec si vyřiká některé ožehavé otázky i s Jírou, ač je tento rozhovor pro něho velmi těžký. Sice se s ohledem na své prozření zhroutí a onemocní, ale právě láska jeho

³¹ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

skutečně milujících bližních jej nakonec vrátí do normálního života. Nechci autorovi podsouvat některé záměry, ale jsem přesvědčena, že se zásahem starého výminkáře prvoplánově počítal. Chtěl v díle mít postavu, která se zpočátku bude čtenáři jevit tak apatická, že jí nebude věnovat přílišnou pozornost, o to více pak překvapí razancí svého zákroku ve prospěch dobra. Můj předpoklad vychází z té skutečnosti, že i Hálek, podobně jako mnozí mladší kolegové zabývající se vesnickou tematikou, se přihlásil k názoru, že se starou generací odejde z venkova vše dobré. Podobní hrdinové byli v literatuře někdy nazýváni i solí země, což se zdá být poměrně trefné. Proto nejspíše nějaká postava povahově podobná starému Lískovi by v povídce chyběla. Dokonce mi připadá, že Hálek s tímto hrdinou rámci svého uměleckého ztvárnění pracuje s určitou něhou, jako s velmi jemným předivem. Spisovatel zcela jistě generaci starších obdivoval, jeho literární následovníci pak toto téma propracovali až k dokonalosti.³²

Hodnotit osobnost dalšího hlavního hrdiny - sedláka Lísky - není vůbec jednoduché. Jednak jsem se ve své práci o statkářovi již mnohokrát zmínila, jednak spisovatel předložil čtenářskému publiku velmi rozporuplnou postavu, která prošla v průběhu odvíjejícího se děje povídky několika zásadními vývojovými proměnami. Lidská bytost je přeci jen osoba z masa a kostí a není zcela bez viny, jsme "nádobami hříchu", které někdy chybují. Z pohledu čtenáře to však mohou být pouze povahové poklesky, které jsou těžko přijatelné, protože člověk nerad odpouští. Postava Lísky je tedy z obecně lidského hlediska přijatelná, z literárního pohledu však lze soudit, že spisovatel si tento typ "potřeboval" vytvořit, že do celkové výstavby díla je to postava nepostradatelná. V celkovém hodnocení mi tedy statkář vychází jako člověk manipulovatelný, citově nevyrovnaný, v podstatě slaboch. Do jisté míry musí právě toto čtenáře natolik rozhořčit, že si jej nemůže vážit a zasadí mezi osobnosti slabé, výsledně pak záporné. Omluvou mu nemůže být ani ten fakt, že přišel o hodnou manželku, a tak chtěl dceři nahradit matku. Zde řadový čtenář nehledí na umělecký záměr spisovatele, na některé aspekty, kterými musí nutně oživit výstavbu literárního díla; tady konzument jen "podtrhne a sečte". Ve vstupní scéně - Jírův příchod na statek a přijetí ho do rodiny - je Líška představen ještě jako skvělý otec, velmi citlivý, dobrý člověk, a lze vyrozumět, že je i výborným hospodářem. Vše se ale rychle začne měnit příchodem nové hospodyně, jeho druhé manželky, Lenčiny macechy. Od této chvíle vede pisatel už statkáře velmi rychle do řad postav záporných, Líška se stane až odporně slabošským,

³² HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

muže nedůstojným tvorem. Ano, ani ne tak člověkem jako tvorem. Po různých rodinných i dějových peripetiích, a po již zmiňovaném zásahu starého výminkáře prochází náš hrdina v této fázi díla proměnou k lepšímu. Poznává opět, co je to otcovská láska, a hlavně začne po dlouhé době rozeznávat dobro a zlo. To především zásluhou své dcery, která se k němu v jeho nejtěžších chvílích vrátí a stará se o něho při těžké nemoci. A samozřejmě i díky Jírovi, který dokáže opět během krátké doby zvelebit statek. Od sedláckého furiantství (vlastnosti tak známé z mnohých děl českých kritických realistů, a nám Čechům tak příznačné) se však zcela neoprostí. To lze vyrozumět z jeho ostré výměny názorů s Jírou v samotném konci povídky, snad nejvydařenějším dialogu díla. Nakonec se však sedlák přece jen zlomí k dobrému a stane se z něho opět ten starý dobrý statkář Líska, milující otec, syn i tchán, a navíc, řekla bych, člověk vlastnící v duši mír a pokoru.³³

V české literatuře druhé poloviny devatenáctého století čtenář nalezne mnoho záporných postav, zvláště pak ženských. Pro příklad uvedu manželku Vojty Kaliby, ale především její matku Boučkovou (ostatně ve druhé části práce se jimi budu zabývat), vdovu Šustrovou s dcerou Pavlínou, které dohnaly Martina Žemlu v románu Ignáta Herrmanna k sebevraždě. Zdá se mi však, že většina autorů, i těch, které jsem namátkou uvedla, dala svým hrdinkám možnost, aby se jejich cesta k absolutnímu zlu vyvíjela. Jakoby měly šanci udržet své povahové sklony na určité únosné hranici. U Hálkovy "nové" matky tomu tak není (vyhnu se takovým maličkostem, že čtenář se nikdy nedoví, odkud přišla, jak se jmenovala, či kolik jí bylo let). Od samotného počátku je to osoba zlá, arogantní. Už její příjezd na statek, a její první slova pronesená k Lence jsou dechberoucí, čtenáře musí mrazit.

*„Máš ty chování!“ řekla pak selka. "Je vidět, že jsi dlouho neměla matku, a když jsi ji měla, nevěděla, co s tebou." To bylo tvrdé! Všichni tu stáli, jakoby je polil horkou vodou, až se v nich tajil dech."*³⁴

To byla první slova Lenčiny macechy. Podobných arogantních, nenávislných výstupů v dalším průběhu díla zaznamenávám bezpočet, nelze však citovat všechny. Chci jen tímto upozornit na to, že Hálek pojal od prvního okamžiku druhou manželku statkáře Lísky jako ženu - literární postavu veskrze zápornou, dovolím si říci, že čtenáři odpornou. V celé povídce se u této ženy nevyskytuje ani záblesk něčeho pozitivního.

³³ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

³⁴ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873. str. 45

Ona hodnou ani hrát nechce, vyhovuje jí status té zlé. A jelikož je obvyklé, že každá literární postava projde při autorově dotváření určitým procesem k určitému obrazu, v tomto případě byla Hálkova vize nejspíš dopředu jasná. Jeho hrdinka spěje od zla, ke zlu ještě silnějším. Ve chvílích, kdy by měla být oporou nejen manželovi, opouští jej, ale hlavně opouští i své malé, nedávno narozené dítě. A to je prohřešek, který nikdy nemůže být odpuštěn (až okatě se nabízí paralela s hrdinkami - matkami u Erbena). Selka Lísková musí být potrestána, od této chvíle čtenář cítí, že její osud je sečten. A je tomu tak, v poslední dramatické scéně povídky (byť silně "přehrané" a poněkud neskutečné) spadne selka Lísková - personifikované zlo díla - se srázu a zabije se.³⁵

6.5. Výrazové prostředky

Pro rozbor povídky *Na statku a v chaloupce* jsem si vybrala jedno z prvních vydání této knížečky vůbec. Lze sice vyrozumět, že se jedná o třetí vydání, ale jeho rok není nikde uveden. Dle pramenů je možné uvažovat o roku 1873, je však i možné, že se jedná až o polovinu let osmdesátých. V každém případě jazykové i stylistické prostředky více přibližují dobu, ve které Hálek dílo tvořil, tedy léta sedmdesátá. Předpokládám tedy, že úprav bylo provedeno vskutku málo. Z uvedeného také jasně vyplývá, že číst knihy prakticky v původní archaické podobě, může některému čtenáři činit problémy, či dokonce ho od četby odradit.

Moje práce není určena jazykové analýze Hálkova díla, proto se pozastavím pouze u těch výrazových prostředků, které dílo nejvíce ozvláštňují. Spisovatelův jazyk se propastně neliší od dnešní spisovné češtiny, přestože se ve všech jeho vrstvách setkáváme s jevy, které současný čtenář nutně pocítuje jako zastaralé, které jsou ne zcela běžné, některé dokonce neodpovídají současným normám spisovného jazyka. Mnohdy jde o Hálkovo vyjadřování ovlivněné středočeským nářečím, hlavně pak se nevyhýbá nespisovným obrátům v přímé řeči. Obojí však pravděpodobně pisatel užívá záměrně, pro zvýšení autenticity. Uvedu pár příkladů: (voraři) *plouli*; *laštovka*; *ouroda*. Tedy mnoho odchylností v hláskosloví, ale i neupravená interpunkce. Některé věty jsou pro současného čtenáře bez vytušení významu z kontextu nebo vysvětlivky zcela nesrozumitelné.

³⁵ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

„Tenkrát nebyly "pomoci" jako nyní.“³⁶

Až z dalších vět se dozvíme, že se jedná o věno. Prvního, čeho si čtenář všimne, je skutečnost, že spisovatel věnuje daleko více prostoru popisům prostředí, ve kterém se děje odehrávají, mnohé svou uměleckostí až nadchnou. Oproti tomu hlubším rozborům charakterů postav, jejich vykreslení, se jakoby vyhýbá. Oprošťuje je o mnohé skutečnosti, které jsem výše již komentovala, a myslím, že tato skutečnost působí mnohdy až rušivě (podoba, věk, časové disproporce). Již v úvodu povídky popisuje chaloupku strhujícím způsobem, s velikým množstvím souvislostí (vč. pověřčivostí okolo žijících lidí, či moudrostí k ní se vztahujících), že se čtenáři musí tajit dech. Viz přirovnání ke kříži.

„Stála tam jako kříž v poli, o samotě, jako bouda. Jen že kříž mívá svůj význam, chatrč ho neměla; bouda mívá svůj účel, chatrč ho neměla.“³⁷

(Pozn.: i spojka jen / že by současné jazykové normě nevyhověla). Hálek své popisy dynamizuje velkým množstvím květnatých personifikací.

„Všechno se na ní potácelo (na chaloupce) jako opilé; zdi se potácely, střecha výskala.....Živlové si chatrč podávali.....Živlové ji měli za terč, ale nechtěli ji zničit, za to jim nestála ³⁸....zvědavost na ně kývala“ ...³⁹

Na tomto úryvku je také zajímavá skutečnost, se kterou se čtenář setkává v literatuře na počátku druhé poloviny 19. století poměrně často. Je to zživotňující koncovka -ové, kterou bychom již v současném běžném projevu hledali těžko (v povídce např.: dnové, hájové). Pak samozřejmě používá v přísudkovém slovesu měkké. Oproti tomu jsem v žádném materiálu nenašla, zda "posýlat" s -ý, odpovídá či neodpovídá dobovému úzu. Srovnání přímo křiklavé by se našlo: substantivum "syrup" patřilo ještě v padesátých letech minulého století do vyjmenovaných slov. U slovesa "posýlat" bych se přiklonila k tiskové chybě.

Nebudu se zabývat pro současnost již silně archaickým slovosledem, či "uvolněnou"syntaxí s interpunkčními nedostatky oproti současné normě. V tomto případě by pak bylo třeba upravovat mnohdy několik vět či souvětí na každé straně.

³⁶ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873, str. 38.

³⁷ Tamtéž, str. 5

³⁸ Tamtéž, str. 6

³⁹ Tamtéž, str. 10

Zaujal mne však jiný fakt: Hálek, coby spisovatel 19. století, zahušťuje svůj styl velkým množstvím přechodníků. Je zajímavé, že z hlediska současných pravidel jsou použity správně. Z cca šedesáti až osmdesáti, které jsem si dohledala, vyhovovaly současné normě všechny (nedá se to tvrdit např. o B. Němcové, která ve svých neupravených povídkách používala přechodníky ne vždy správně). Tři náhodně vybrané příklady: *otec zpozorovav*, *(vesničané) vidouce jej*, *Jíra k hochům přiskočiv*, *otázal se...*⁴⁰

Zaujmou i některá plusquamperfekta, která se v textu vyskytují:

„Bylo již pozdě, chtělo se míti k večeru..“

„když se tu byli uvedli, vyšli před chaloupku....“⁴¹

Úpravy se v mnou rozebíraném vydání netýkají ani úprav kvantity samohlásek: *světnice byla ruda* místo *rudá*, *nahledli* místo *nahlédli* a podobně. Nikoho pak samozřejmě neudiví, že autor používá v infinitivech více koncovku *-ti*, než pouhé *-t*.

Jak jsem poznamenala úvodem této kapitoly, není moje práce rozbořem výrazových prostředků V. Hálek, proto se domnívám, že několik výše uvedených příkladů postačí.

6.6. Závěrem...

V závěru většiny rozborů kteréhokoliv uměleckého textu je hledána hlavní myšlenka. Badatel se snaží přiblížit onomu zprofanovanému "co tím chtěl básník říci", i když právě o to jde. Řekla bych, že ve všech případech jde o to, co spisovatel chtěl umělecky ztvárnit, a jak se mu jeho záměr zdařil. Co chtěl čtenáři předat, co se nakonec stane odkazem jeho díla. Pro současné čtenářské publikum je Hálkova povídka svým způsobem těžká, z jiného úhlu pohledu neaktuální a ne lehce stravitelná. Musím si však položit otázku: zabývali bychom se tímto dílem, kdyby se jednalo o skoro sto padesát let starý "škvár"? Asi ne. Kvalitu díla zhodnotí vždy čas, a také ta skutečnost, že se povídkou *Na statku a v chaloupce* stále ještě někdo zabývá. A co Hálek chtěl svým příběhem předat dalším generacím, ve kterých by rád viděl pokračovatele (hegemony) čistého venkovského života, snad řekne sám. Ocituji většinu z posledního dialogu Jíry a sedláka Lísky. Zde pravděpodobně Hálek řekl Jírovými ústy vše, co měl na srdci. Jistě

⁴⁰ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873, str. 10.

⁴¹ Tamtéž, str. 22.

čtenář musí litovat, že spisovatel svoje tvůrčí záměry nemohl vyvést z "dětských nemocí", že předčasně skonal.

„Budeš Ty chtít na světě zavádět nový řád? Budeš chtít stavět nesvěcený sňatek na sňatek svěcený, chaloupku nad statek, tuláctví nad usedlost?“ s hněvným posměchem tázal se Líška.

*„Budu jej zavádět: ten nový řád, jemuž jsem se naučil tam v lese a na vašich lukách ode všeho, co jsem na nich viděl, od těch stébel na nich i od těch tvorů pod těmi stébly, jež mají také zákony, pevnější zákony než ty vaše statky a než vy na těch statcích; ten nový řád, že tuláctví budu si vážit nad usedlost, když usedlost neumí leč ze svých členů dělat tuláky; ten nový řád, že chaloupka mi bude nad statek, když statek musí býti zachráněn z chaloupky; ten nový řád, že nesvěcený sňatek mi bude nad svěcený, když ve sňatku svěceném tím dochází se štěstí, že musí žena od muže utíkat...Mějte vy si svoje svěcení a vaše statky, já zůstanu bez nich, ale zůstanu při svém.“..... “Vy jste se narodil ve statku, já v chaloupce, nechme si každé svoje!“*⁴²

⁴² Hálek, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873, str. 121.

7. KALIBŮV ZLOČIN

7.1. Obecná charakteristika

V roce 1891 sestavil Karel Václav Rais ze svých předchozích kratších próz, které až doposud zveřejňoval pouze časopisecky, sbírku *Výminkáři*. V dalším roce pak vycházejí knihy povídek (*Potměchuť; Horské kořeny*) a ve stejném roce začíná Rais otiskovat ve Světozoru na pokračování román *Kalibův zločin*, který vyjde v roce 1895 knižně upraven. Je zajímavé, že sám autor toto dílo románem nenazývá, přestože proti povídkám se jedná o mnohem složitější útvar, ale označuje jej "obrazem z podhoří". Tím čtenáři ujasňuje povahu této práce, ale zůstává věrný popisům života tehdejší vesnice. Český venkov znal spisovatel velmi důvěrně - dětství a mládí prožil v Podkrkonoší, počátky své učitelské a spisovatelské dráhy na Trhovokamenicku a Hlinecku. Věřil proto v hodnoty prostého venkovského člověka, viděl, jak zhoubně se promítá průnik kapitalizace na vesnici, jak zde ničí hodnoty, které byly jemu, ale i mnohým dalším s venkovem spjatým spisovatelům blízké. Je třeba při této příležitosti jmenovat bratry Mrštíky, Sládka, Holečka, Baara, Novákovou a další. Příklady a přímé vlivy na Raise jsou cítit i ze zahraničních realistických vzorů, např. z děl Turgeněvových a Dostojevského. A právě v *Kalibově zločinu* ukazuje nejostřeji, jak se někteří jedinci nedokážou vyrovnat s negativy spojenými se zasahováním do mravních norem venkova. Sleduje člověka v jeho konkrétní podobě i souvislostech, a na rozdíl od próz silně zidealizovaných (*Západ, Zapadlí vlastenci*), se nebojí přistoupit k zobrazení venkovských problémů a jejich řešení až s naturalistickou tvrdostí. Rysy, které získávají někteří obyvatelé vesnic, vedou nutně k rozbití mnohých rodových vazeb, k destrukci dobrých mravních hodnot a zákonitě k zásadním konfliktům. Psychika jednotlivců se mění, dobří nemohou obstát v konkurenci bujícího zla, a proto někteří nenacházejí jiné východisko, než tragické řešení vzniklého konfliktu. Autor pro autenticitu příběhu vědomě využívá lidských slabostí – v některých situacích i čistotu lidské povahy. V případě Vojty Kaliby mu jeho dobráctví (z tohoto pohledu slabost) bylo jednoznačně ke škodě. V těchto neúprosných dobách, kdy byl člověk člověku vlkem, musel zákonitě prohrát a platit.⁴³

⁴³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7.

Autor ve většině svých děl vyniká přesnou analýzou venkovského člověka (at' z pohledu kladného, či záporného) a prací s protichůdnými povahami v okolí hlavního hrdiny, může právě díky psychologické kresbě (manipulaci) zdramatizovat příběh až ad absurdum. Své postavy vykresluje velmi realisticky, nechává je "zrát". Jejich zpočátku neutrální povahové vlastnosti nechá "vykvést" do absolutních rozměrů až postupem doby. Např. na rozdíl od Hála. Málokdy se tak u Raisa děje naopak. Snad jen původně nevýrazná postava výminkáře Kukelky, se stane osobou jednající postupně ve prospěch dobra.

Jak jsem naznačila, hlavní hrdina svoji roli psychicky nezvládl, a on, člověk mimořádných morálních kvalit a síly, řeší vzniklý těžko řešitelný problém psychickým kolapsem, při kterém zabije svoji do té doby milovanou manželku. Konec díla tedy již překračuje hranici realismu, je silně naturalistické. Z pohledu dnešního čtenáře však byl spáchán zločin na Kalibovy, ne na jeho manželce. Avšak v době, kdy Rais dílo časopisecky vydal, tomu bylo jinak. Spisovatel byl nucen v knižním vydání zmírnit důsledky jednání svého hrdiny a závěr románu přepracovat. V časopisecké verzi byl závěr příběhu natolik tvrdý, že stavěl čtenářskou veřejnost na stranu Boučkových. Otupil proto společenské ostří románu a přiklonil se k psychickému podílu jednání postav. Myslím však, že ke škodě samotného příběhu, protože byla zjemněna depresivnost celého díla. Tragickému řešení však spisovatel ustoupit zcela nemohl. Vedla jej k tomu osamělost, bezmocnost s jakou stojí jedinec s "holýma rukama" proti zkáze lidských hodnot v království peněz, hrabivosti a nenávisti. Uvědomí-li si čtenář všechny souvislosti hrdinova tragického činu, jistě jej musí pochopit. V této spojitosti nemohu nezpomenout na závěrečnou větu pronesenou profesorem latiny Málkem v Drdově povídce *Vyšší princip*.

7.2. Děj

Děj románu se odehrává v Podkrkonoší ve vesničce Ostružín, ale v knize se čtenář setkává i s dalšími místy např. Třemšín, Jičín, Paka. Hlavním hrdinou je Vojta Kaliba, ve svých osmatřiceti letech již v podstatě starý mládenec. Hned v první scéně autor představuje dcery a zetě právě zemřelé matky, kteří se nechutně "dělí" o její pozůstalost - Nánu Nedomlelovou a Manku Smržovou (Vojtovy sestry), a také jeho otce - starého Kalibu. Vojtovi zůstane chalupa, otec odchází na výměnek. Do děje také

vstupuje Smrž (švagr), který jak později čtenář pozná, sehraje v příběhu postavu byt' krajně zápornou, ale velmi důležitou.

Vojtu prakticky všichni nutí do ženitby, protože chalupa bez hospodyně byla v té době věc nemyslitelná. Po delším přemlouvání se tedy se Smržem vypraví do Vidovic, kde mu švagr dohodí krásnou Karlu. Tu po určité době mladý Kaliba požádá o ruku. Kamenem úrazu se však stane ten fakt, že s manželkou si "bere" i její matku, panímámu Boučkovou, která se ihned nastěhuje do chalupy v Ostružíně. Od tohoto okamžiku se dá vytušit, že bude už jen hůř. Je to ona, která začne zavádět nové pořádky, prohraje několik zbytečných pří, dělá dluhy, a vše musí platit Vojta. Dochází ke střetům mezi manželi, mezi příbuznými, a hlavním viníkem je dle neskutečně konfliktní Boučkové vždy Vojta. Poté dochází ke zlomu. Karla porodí syna, a stává se pro Vojtu stále nepřístupnější, štví proti němu společně s tchýní. Matce se přizná, že malý Karlíček není dítě Vojtovo, ale je plodem její předešlé lásky. Na sňatek s Kalibou přistoupila jen proto, "aby nepřišla do hanby", a navíc si tak dopomohla ke slušnému majetku. Nic netušící Vojta však jednoho dne neudrží při roztržce nervy na uzdě, vybuchne, a obě ženy tak mají záminku odstěhovat se od něj ke Smržům. Tam se jde po čase za syna přimluvit jeho otec, ale přijde i sám Vojta. Karla se ale odmítá vrátit, a aby toho nebylo málo, nařkne manžela z toho, že je surovec a pijan. To způsobí u tohoto dobráka takový psychický zkrat, že v návalu vzteku začne Karlu škrtit. Stará Boučková se chopí nabídnuté situace, Vojtu udá a nechá na měsíc odsoudit; ten trest pokorně a bezezbytku přijímá.

Při vězeňské návštěvě sestry Nedomlelky se dozvídá, že na následky předešlých neblahých událostí umírá jeho otec. Vojta jej miloval, na pohřeb však puštěn není. Z vězení jej propustí až po odpykání trestu, právě na Silvestra. Cestou domů vzpomíná na oba rodiče a věří, že i jeho život se změní nakonec k lepšímu. Při příchodu k domu zjistí, že se v chalupě svítí. Má proto velikou radost, neboť si myslí, že si Karla svůj odchod od něho přece jen rozmyslela a přestěhovala se od Smržů zpět domů. Oknem však uvidí Karlu, rozjařenou Boučkovou, ale je tam ještě jedna postava - voják Rachota, bývalý milenec Karly, který si hraje s malým Karlíčkem. Teprve teď Vojtovi dojde vše, uvědomí si všechny tragické souvislosti - Karlík není jeho syn, ale vojákův, všichni to věděli, a on sám posloužil pouze jako clona. Ve vzteku popadne motyku a zabije Karlu, ač obětí měl být nejspíš voják Rachota. Psychicky se ze svého činu zhroutl a přes veškerou péči po několika dnech zemře. Za svůj čin tak ani nemůže být souzen, i když v

tomto okamžiku se pravděpodobně čtenář zamyslí, kdo vlastně byl viníkem, a kdo obětí.⁴⁴

7.3. Hlavní jednající postavy

Podobně jako v pojednání o Hálkovi bych se v této části práce chtěla věnovat jednajícím postavám, jejich charakterům a činům. Čtenář se má možnost s mnohými z nich setkat již v úvodní scéně první kapitoly, která zaujme svojí morbidností a naturalistickým nábojem. Přímo u otevřené rakve zemřelé selky Kalibové se její dcery bez rozpaků, bez jakékoliv úcty handrkují o její skromnou pozůstalost. A už z této scény vycítí čtenářské publikum kdo je kdo, určí hlavní povahové rysy jednajících. Dcery Nedomlelová a Smržová - sestry hlavního hrdiny Vojty Kaliby, jejich nabubřelí manželé bez citu a čerstvý vdovec výminkář Kaliba. Spisovatel detailně líčí jejich hádavý monolog o každý kousek oblečení, který po sobě matka zanechala. Vrcholem celé této trapné situace je, že by snad nejradyji svlékli z nebožky i to, co má na sobě v rakvi oblečeno. Starý Kaliba jen mlčky přihlíží a Vojta by si rád nechal po mamince pouze šátek, který nosila v neděli do kostela. Co zla, nenávisti, hamižnosti a záludnosti dokázal spisovatel vměstnat na tak malý prostor, na tři, čtyři stránky. To mnohé napovídá o jeho znalosti poměrů ve vesnických rodinách. Jak málo slov mu stačí, aby charakterizoval účastníky scény a přitom o nich řekl prakticky vše. Vojta - dobrák od kosti, snad jediný kdo svou matku opravdově miloval, vstoupil do pře jen jednou, a čtenáři se musí zdát, že v podstatě proto, aby nechutné hašteření odlehčil. Už zde čtenář pozná, že se jedná o člověka veskrze dobrého, který zná jen dřinu, každodenní starosti o hospodářství, ale zároveň člověka neprůbojného, který raději zlu ustoupí, než by je řešil. Jakékoli intriky jsou mu nadevše cizí.

Vojta Kaliba již nepatří mezi mladé hochy, ve svých osmatřiceti letech je už vlastně starý mládenec. Ženitbu nikdy neřešil, protože o celou domácnost se až do této doby starala bezezbytku právě zesnulá matka. Při pracích na polích a doma mu ze všech sil vypomáhal jeho otec, nyní již

*„starý tatík, dobrý pětadesátník.“ , který „byl dosud jen málo šedivý a vpadlé tváře mu ještě hnědly vousovým porostem“.*⁴⁵

⁴⁴ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

Úmyslně jsem vybrala a na toto místo včlenila krátkou popisnou pasáž výminkáře, protože se mi zdá, že se spisovatel delším popisným vstupům v celém díle jakoby vyhýbal; vždy jen krátce a věcně. Mladého Kalibu pak Rais krátce vypořádá jako velkého, silného a ramenatého muže s kulatou hlavou, rozházenými kaštanovými vlasy a modrýma poněkud vypoulenýma očima. Již první řádky knihy tedy naznačují hlavního hrdinu jako dobráka, člověka bez pudu sebezáchovy; s přibývajícými stránkami Rais hluboce vniká do mentality této člověka, jehož závěrečný čin - vražda - nikterak nezapadá do kontextu chování. Vojta jistě neoplýval vysokou inteligencí, vše nahrazoval "selským rozumem", ale nebyl by schopen ublížit kuřeti, natož pak sobě milému člověku. Vždyť už název románu *Kalibův zločin* je velmi hořkou ironií. Jde totiž o zločin na něm samém, který spáchali lidé jemu nejbližší. Právě hlavní hrdina je semlet povadlou morálkou, chamtivostí a dalšími špatnostmi současného venkova. Činy jeho příbuzných a naopak nečinnost dalších blízkých a jeho samého, jej vhánějí do stále svízelnějších situací, srážek, rozporů a hádek, kterým nakonec již není schopen čelit a vše končí tragédií. Tento muž, fyzickým vzezřením, ale i svojí pílí a svými skutky obr, se nakonec stává pouhou hračkou svých tyranů. Čtenář, který ne zcela dobře pochopí souvislosti, člověk, který se do podobných životních problémů nedostal, může konstatovat, že Vojta Kaliba byl v podstatě slaboch, který si za všechno mohl sám; a nebude snad ani daleko od pravdy. To záleží na úhlu pohledu: jinak byl hodnocen konec časopisecky vydaného románu, jiný názor si pravděpodobně učiní čtenář soudobý. Domnívám se, že dílo je aktuálním zrcadlem současnosti. Dobří, morálně čistí lidé jsou pokládáni za slabochy, hlupáky. Ti s nejostřejšími lokty, pro které je nemorálnost každodenním chlebem, jsou na tom stejně jako záporní hrdinové Karla Václava Raise, ti vyhrávají. Ne nadarmo se říká "za dobrotu na žebrotu". Vojta Kaliba svůj boj prohrál, protože k porážce byl dopředu odsouzen svojí dobrotou hraničící s pasivitou, hlavně pak razantněji se včlenit do venkovského života konce 19. století, který už byl molochem požírajícím vše dobré, co ještě zbylo. Vesnice nebyla ještě připravena na invazi kapitálu a všech špatností s tím spojených. Vojta byl jakoby Don Quijotem své doby, člověkem odtrženým od reality, byl zranitelný jako dítě. V české literatuře nalezneme jen málo takto tragických postav.⁴⁶

⁴⁵ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, str. 6.

⁴⁶ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

V české literatuře 19. století se jen málo spisovatelům podařilo předložit čtenářům tak přesvědčivě záporné ženské postavy, jakými byla Raisova Karla a její matka Boučková. Čtenář musí být ohromen od prvního seznámení s nimi na stránkách románu, kolik přetvářky, která později přeroste v zlo, lze vměstnat do dvou osob. Už ve chvíli, kdy švagr Smrž "vytáhl" Vojtu do Vidovic na námluvy a tyto ženy se tak objeví na scéně, od prvních monologů a dialogů, cítí čtenář zlo, které z nich číší (původně z Boučkové), a dovede předvídat, do jaké zkázy se mladý Kaliba řítí. A přitom zpočátku začíná skřípání pomyslného písku v soukolí vztahů velmi nenápadně. Nedá se totiž jednoznačně říci, že by se obě ženy projevovaly hned při svém entré krajně negativně, že by měly jen vlastnosti záporné. Jde spíše jen o jakési tušení čtenáře, že kola osudu hlavního hrdiny se dávají do pohybu tím nejméně žádoucím směrem. Stran vlastností obou ženských postav je přesnější říci vlastnosti kladné. Karla se však, na rozdíl od své matky, snaží hrát svou roli přesvědčivěji. Dokonce bych řekla, že se zpočátku pokouší vstoupit do manželství s dobrou vůlí. Příkladem mohou být jejich předsvatební procházky, mimovolné krátké dotyky. Po svatbě je to jistě pak přehlédnutelná epizoda - nepovedený pokus o společné mlácení obilí, tu tam podsunutí něčeho pro Vojtu nezvyklého k jídlu, snaha získat si na svoji stranu výminkáře a další. Postupně se však Karla i díky stálým invektivám matky manželovi odcizuje, narůstá očividný odpor až nenávisť. A v tomto okamžiku objektivní čtenář jistě uzná, že velký podíl viny na hrotící se situaci nese i Vojta. Ve vztahu je těžkopádný, nedovede pochopit některé nuance manželských vztahů. Nedochází mu vůbec to, co čtenář už dávno vytušil, co všichni jeho nejbližší dávno vědí, ale bojí se mu říci, co si cvrlikají i vrabci na střeše. On hledá ve svém vztahu s Karlou jen dobré, spory pro něho nejsou spory, ale jen drobná nedorozumění. Kritičtější k ženám začne být až po mnoha zkratech, tvrdých hádkách, zvláště pak po narození synka, ke kterému jej manželka nechce ani pustit. Také ta skutečnost, že Karla začala chodit k vesnickým zábavám bez něj, musela být pro muže - manžela velkou potupou. A Karla to musela vědět. Vesnice konce devatenáctého století byla již soudkyní nesmlouvavou, a žít ve vědomí, že pán domu si nedovede udělat pořádek, muselo jistě postiženého deptat. Tady bych chtěla opět připomenout, že Rais zpočátku neřeší psychické problémy hrdiny ráznými destruktivními nárazy. Ale pomalu, po troškách "tlačí na pilu", až i pro čtenáře je tento způsob lidského krachu nepřijemný. V těchto postupech spisovatel, coby vynikající

znalec venkovské duše vyniká a ví, kde destruktivnosti, v její razanci přidat, kde naopak raději přistoupit k retardaci rozuzlení.⁴⁷

Oproti Karle je stará Boučková pro konzumenta příběhu vlastně "čitelná" ihned. U té čtenář jakoby ztratí ostražitost, protože k ní zlo nějak patří od samého počátku. Je to persona průhledná, a nelze od ní čekat nic jiného než jen to nejhorší. U Karly je to poněkud složitější, ta se ve svém zlu poněkud vyvíjí, jak již bylo uvedeno. Ostatně ona jediná věděla, proč je opatrnost v jednání namístě. I když pozorný čtenář si z různých náznaků mohl od začátku "podtrhnout a sečíst" a nebylo mu třeba podívat se na konec románu, přesto by člověk spíše hádal, že byla Karla vedena touhou po klidu, majetkové jistotě, než jak tomu skutečně bylo. Je proto až těžko pochopitelné, jak se žena, dosud bedlivě střežící své tajemství (dokonce i před matkou), nechá strhnout k nepravostem, které rychle vygradují až v tragický konec románu. Snad až primitivně - ozářená světnice, nezakryté okno, radostné oslavování! Kam se poděla ta mnohaměsíční ostražitost?! Chtěl osudovou nepozorností Karly a její matky spisovatel zkrátit čtenářovo napětí, či chtěl s naturalistickým důrazem co nejdříve a co nejrychleji zakončit "zvěrstva" páchaná na Vojtovi Kalibovi?⁴⁸

Vím z vyprávění rodáků a skoro pamětníků, že Rais byl člověk nekonfliktní, dalo by se říci lidumil. To čtenář vyrozumí i z ostatní jeho tvorby. Zdá se mi proto, že koncovka románu mu poněkud začala "přerůstat přes hlavu" (jistě k tomu přispěl i záporný čtenářský ohlas na ukončení díla v časopiseckém vydání), a tak rozuzlení zjednodušil. A Karla, ač ženská postava hodná odsouzení, si snad zasloužila, aby ji smrtící nástroj minul. Chlap si musí doma udělat pořádek jinak než motykou.

Krátce se pozastavím u dalších postav románu, tedy u těch, kteří Vojtu Kalibu přímo, nebo zprostředkovaně vehnali do jeho osobní tragédie. Musím souhlasit s J. Janáčkovou, že v tomto románu končí veškerá venkovská idyla, že silné a dobrosrdečné typy, které českou vesnici charakterizovali, nenajdeme. Tento román:

"...nezná hrdiny, kteří by byli s to hájit a bránit zubožovaného člověka - dovedou ho nanejvýš trpce litovat. Všechny hlavní postavy Kalibova zločinu jsou determinováni vášní, ať už je to vašeň milostná (vztah Karlin k milenci Rachotovi,

⁴⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. 1. vyd. Praha - Československý spisovatel, 1985.

⁴⁸ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

*Vojtův poměr ke Karle), anebo vášeň obohatit se a užívat na úkor druhého (Vojtův švagr Smrž, stará Boučková - matka Karlina)... "*⁴⁹

Citovaná autorka dále pak potvrzuje i můj názor, že obětí všech prospěchářů včetně její matky je i Karla, která je jimi v podstatě nahnána do nerovného sňatku, kterou oni všichni vlastně přinutí žít s mužem, kterého nemiluje.

7.4. Výrazové prostředky

Tvůrčí etapa K. V. Raisa 80. a 90. let 19. století se vyznačuje trpělivým hledáním typu hrdiny, který by plně charakterizoval venkov své doby, jehož činnost by měla zásadní společenský dosah. To vedlo spisovatele od ryze povídkářské činnosti postupně k větší epice - románu. Tato forma mu pak dovoluje analyzovat společenské poměry v mnohem širším záběru a vylíčit i činnost osob v plném kontextovém rozsahu. Tím je mu umožněno postihovat problematiku v delším časovém úseku a mohutnější dějové šíři. To se pak projevuje i na výrazových prostředcích jeho děl.

Krajinné prostředí v prvních Raisových prózách, tedy i v románu *Kalibův zločin*, je naznačováno jen zhruba a je zvýrazňováno v souvislosti se sociální tematikou: jde o prostředí převážně horské, kde popis krásy drsné krajiny jde ruku v ruce s všudypřítomnou chudobou. Drsnost a nouze pak umocňuje mravní hodnoty lidí, kteří denně překonávají tvrdost života. Raisovy popisy přírody jsou dojemné, s hlubokým smyslem pro krásu a soulad, ale zároveň ve stejném odstavci dokáže použít prostředků, které vše posouvají do roviny ponurosti, smutku, jakoby chtěl podtrhnout, že za krásu se i platí.

*"...osvětlení krajiny se měnilo, stíny se přehupovaly a měnily i barvy starého hvozdu. Hned bylo vše tmavší, hned jednotlivá místa svítla. Zelená, hnědá, žlutá barva se ukazovaly ve všech odstínech. Stromy měly vrcholy světlé, na špičkách zlaté..., ale čím dále k zemi a ke kmeni, tím byl koš tmavší, mračivější..."*⁵⁰

Kresba krajinného prostředí jako podstatná koncepce, která lahodí, se však začala silněji uplatňovat až v dalších románech.

⁴⁹ POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, str. 475.

⁵⁰ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, str. 19.

Síla spisovatelových vyjadřovacích prostředků se uplatňovala především v popise zevnějšku osob a především v dialozích. Krátké setkání dvou nejstarších jednajících postav čtenáři jednoznačně vykreslí nejen jejich podobu, ale i povahové vlastnosti:

„Po třetí hodině starý Kaliba dostal novou návštěvu; byl to častý host, vějměník Kukelka. Staroch už chodil ztěžka, špičky nohou stavěl jednu proti druhé, a jek staré nohy stále zdvíhal pořád poklusával. Byl malý, stkrčený, líce měl plna velkých vrásek, ale zdravě červená, očka zalitá a plavé, probělené vlasy...” ...“Pánbůh dobrý odpoledne,” pozdravil, hrčivě se směje, a sedl na lavici ke stolu.” No tak, tentočky, jak jdou časy, jak?” “Po vůli boží - dávno jsme se neviděli,” usmál se Kaliba. Kukelka usadiv se, sáhl do kapsy, vyndal krajíc chleba, zavírák a z druhé malou zelenou lahvičku, do které si k svačině kupoval za dva krejcary “čertoviny” pro posilu. “Nechceš si zavdat?” ptal se.⁵¹

Jak vidno, Rais využívá středočeského nářečí, ponechává archaismy, a jak lze z celého díla vyčíst, je spisovatelův slovník přebohatý na metafory, používá i mnohá osobitá rčení - idiomy (vzít si do hrobu), užívá ustálených přirovnání - "stále funí jako vepř", nevyhýbá se pořekadlům a příslovím, všudypřítomné jsou personifikace.

„Bílé domky vyhlížely z dolíku uplakány...”⁵²

„Lesy stály zamklé, vylézaly z mlhy, plížily se a vláčely...”⁵³

Je až s podivem, kolik nenávisti dovede autor vyjádřit v pouhé jedné větě pronesené Karlou.

„Chlemstá jako ten vůl, ani slyšet ho nemůžu,” Karla jednou povídala matce, “a ty oči jen vykuluje!”⁵⁴

Důležité je poznamenat, že jsem pracovala s vydáním z roku 1959, které se již řídí edičními zásadami ČSAV. Proto není jazyk již v autentické podobě devadesátých let, přesto mnohé prostředky, zvláště monology a dialogy jsou ponechány tedy vč. častého užívání přechodníků, některých lexikálních i syntaktických zvláštností (viz ediční pozn. str. 201). Vydavatel zpět do původní podoby změnil slova, která spisovatel

⁵¹ Tamtéž, str. 40.

⁵² Tamtéž, str. 53.

⁵³ Tamtéž, str. 56.

⁵⁴ Tamtéž, str. 152.

v dalších vydáních upravil pod vlivem dobové kodifikace (chut' m. chut; svižný m. svižný...).

Autor také používá odchylné kvantitivy ve všech vydáních, editor ji tedy ponechává i tehdy, užívá-li se stejného slova na různých místech s různou kvantitou (padolina - pádolina). Je například ponechán i autorův archaismus zdělat m. vzdělat i hláskové odchylky nářečního rázu, např. rozolka (rozsolka). Uplatnění naleznou především v monolozích a dialozích. Přesto musí být čtenáři upřesněn. Nejužívanější: *salup* - velký ženský šátek přes celou horní polovinu těla, *měkota* - čerstvě zorané pole, *otesek* - člověk k ničemu, *pejpka* – dýmka, *stojka* – stovka, *korec* - stará plošná míra, asi 0,29ha, *čertovina* – kořalka, *cácorka* - pták konipásek (přenes. malé děvčátko), *napaběrkový* - sesbíraný ze zbytků polí, *sotit se* - zlobit se a další.⁵⁵

⁵⁵ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959., str. 7 – 161.

8. POROVNÁNÍ

8.1. Resumé obou povídek

Ve své práci jsem se zabývala dvěma knihami české literatury 19. století. Jednalo se o povídku Vítězslava Háška *Na statku a v chaloupce* a poté román K. V. Raisa *Kalibův zločin*. Společným jmenovatelem pro tato díla bylo jejich zaměření na tematiku venkova. V prvním případě se jednalo o situaci na vesnici kolem roku 1870. Rais pak vydává časopisecky svůj román v roce 1892 a knižně poté v upravené podobě v roce 1895. Na osudech hrdinů obou zmiňovaných próz se dá vyzorovat, do jaké míry se život na vesnici změnil za 20 let, ale také jak se změnila forma přístupu spisovatelů k diskutované problematice.

V. Hálek, jeden z hlavních představitelů májovců ještě dožívá v romantické fázi vývoje české literatury. Čtenář může pouze spekulovat, jakým směrem by se jeho tvorba ubírala, kdyby předčasně nezemřel. Ze skutečností dostupných je však jasné, že jedná – li se o realistické zobrazení vztahů na českém venkově, je třeba mluvit jen o počátcích, o prvních stopách. Již z celkového náhledu na povídku lze predikovat, že přes všechny peripetie hrdinů, čtenářské publikum kdesi v pozadí tuší, že příběh skončí smírně, happyendem. Povídka je ještě nesena duchem romantismu, recipient v ní nalezne mnoho citově a vztahově prosvětlených partií. Samozřejmě, že i realistická, ta chmurná tvář venkova již zde má své místo, zvláště u záporné hrdinky, popřípadě u popisu rozkolísanosti některých slabších povah (statkář Líška). Přesto přese všechno však lze říci, že idyličnost dosud nemizí a dobro vítězí nad zlem. Stejně tomu tak je i u dalších spisovatelů této doby nebo doby nedávno minulé. Zde bych jmenovala Boženu Němcovou jako hlavní představitelku venkovské idyly, byť promísené i prvky realistickými.

Do jiné situace se dostane čtenář při četbě Raisova *Kalibova zločinu*. Próza od počátku působí depresivně, nemilosrdně tepe špatné vlivy, které s sebou přinášejí sociální změny, hroucení mezilidských vztahů, politiku hromadění majetku, rozpad soudržnosti rodiny a zároveň celé společnosti. Již jsem zmínila, že Hálek ve svých prvních pokusech a snahách o zrealističtění líčení venkova nebyl sám. Tak i Rais má v ryze realistických ztvárněních venkova mnoho podobně zaměřených spisovatelů. Vždyť téměř každý region má svého spisovatele – kritika (zároveň i obdivovatele). Příkladem mohou být Mrštíkové, Preissová, Holeček, Klostermann, Stašek, Šlejhar. U

některých výše zmíněných je venkov ztvárněn mnohem nemilosrdněji, zvláště pak v návaznosti na naturalismus některých evropských literatur. Vystane pak otázka: kdo je hegemonem venkovských tradic v duchu soudržnosti, lásky k půdě, dobrých vztahů mezi lidmi, nedotknutelnosti rodových zásad...? Odpověď tak deprimující, a tak skutečná svojí bezvýhodností. Raisem jakoby vše skončilo. Ještě několik optimisticky laděných próz (například Baar), ale dále už jen zmar. Ve jménu počestnosti – nemluvně pod ledem; ve jménu lásky – jed v kávě či ševcovské šídlo v srdci a nakonec ve jménu lepších zítřků – socializace vesnice, rabování starých generacemi budovaných gruntů, plundrování polí a lesů. Tak kdo je vlastně pokračovatelem dobrých vztahů na českém venkově? Chalupáři, obří mechanizace, tuny obilí rozsypané po silnici, na každé venkovské střeše televizní satelity...?

9. ZÁVĚR

Vítězslav Hálek a Karel Václav Rais se za svůj život výrazně podíleli na rozvoji české společnosti 19. století. Jejich činnost se neomezovala pouze na působení vlastenecké, ale zaměřovala se především na obyčejný lidský život a jeho peripetie, ať už se kladným či záporným směrem ubírající. V dílech se snažili přiblížit člověku a postihnout jeho každodenní boj. Jak už jsem výše zmínila, v Hálkově povídce ještě vše končí smírem a láska nad zlem vítězí. To však čtenář nemůže tvrdit v případě K. V. Raise a jeho románu, kde záporní a morálně zkažení hrdinové převyšují nad dobráky.

Po následném rozboru obou děl, jsem se ve své bakalářské práci zamyslela nad tím, kdo je vlastně pokračovatelem venkovských tradic, když už se i na vesnici objevují špatné mravy. Východisko není podle mého názoru tak jednoznačné. Někdo by mohl tvrdit, že pokračovatelem dobrých vztahů na venkově jsou chalupáři, někdo zase, že východisko v dnešní době vlastně není, protože se v podstatě z vesnice stává město. Je tedy na každém z nás, jak tento "problém" uchopí.

10. POUŽITÁ LITERATURA

Primární

HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 3. vyd. Praha, nakladatelství J. Otto, 1873.

RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

Sekundární

FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem*. Praha, nakladatelství Grosman a Svoboda, 1901.

HOSTINSKÝ, Otakar. *O realismu uměleckém: Čítanka českého myšlení o literatuře*. Praha, nakl. Československý spisovatel, 1976.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Česká literatura 19. století – od Máchy k Březinovi*. Praha, nakl. Scientia, spol. s. r. o., 1994, ISBN 80- 85827- 41 -7.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. 1. vyd. Praha - Československý spisovatel, 1985.

JEŘÁBEK, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Praha – Spisy filosofické fakulty brněnské university, č. 58, 1959.

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, nakladatelství Paseka, 2004, ISBN: 80-7185-669-X.

MÜLLER, Richard, ŠIDÁK, Pavel. *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*, Praha: Academia, 2012, ISBN: 978-80-200-2048-2.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *O realismu pravém a nepravém: Z dějin českého myšlení o literatuře 2*. Praha, nakl. Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002.

NOVÁK, Arne a kol. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, nakladatelství Atlantis, 1995.

OTRUBA, Mojmír a kol. *Čeští spisovatelé 19. století*. Praha, nakladatelství Československý spisovatel, 1971.

POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

ŠVANDOVÁ, Alena. *V. Hálek*. 1. vyd. Odolena Voda, 2012, ISBN: 978-80-260-1362-4.

VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. Praha, 2. vyd., Československý spisovatel, 1984.

